

Ferdo Gestrin

RADOVLJICA — VAS, TRG IN MESTO DO 17. STOLETJA

O poseljenosti radovljiškega prostora moremo govoriti vsaj od bronaste dobe dalje. O tem pričajo arheološka najdišča vse do prihoda Slovanov. Iz ilirsko-keltskega obdobja so bila verjetno gradišča, ki se še danes kažejo v ohranjenih ledinskih imenih Gradišče v neposredni okolici Radovljice. O večji poselitvi radovljiškega prostora v rimskem obdobju ni dvomiti. O tem pričajo posamezni rimski napisi (Lesce) in preostanki (Predtrg, Begunje, Mošnje), pa tudi begunska poznoantična naselbina (refugium) na Ajdni iz časa preseljevanja ljudstev in propadanja antike. Slovanska poselitev je nedvomno že od vsega začetka zajela tudi Radovljiško ravnilo (Deželo) in Blejski kot z Bohinjem, o čemer govore najnovejše raziskave. O stari slovanski poselitvi govori tudi ime Žale v Predtrgu in Gradišče nad Dolom. Sklenjeno poselitev tudi na samem radovljiškem pomolu pa moremo slediti tja v staroslovanski čas, o čemer pričajo ostanki materialne kulture, najdeni v neposredni bližini župne cerkve.¹

Tudi v tem delu slovenskega ozemlja so predniki Slovencev prva stoletja po naselitvi živeli v rodovno-plemenski skupnosti, morda v posebni župi s svojim županom in »gradiščem«. Doživeli so samostojno Karantanijo, frankovsko nadoblast in pokoritev, pokristjanjevanje pod oglejsko cerkvijo in skoraj stoletno gospodstvo Madžarov, ki je na svoj način ohranjalo staroslovanski način življenja, ki so ga predhodni dogodki že močno načenjali. Toda na prehodu iz 10. v 11. stoletje, po porazu Madžarov in njihovem umiku v Panonsko nižino, ki je pomenil konec njihovega gospodstva nad ozemljem južno od vojvodine Karantanije, ter po utrditvi oblasti nemškega cesarstva pod Otoni nad slovenskimi deželami, se je tudi na obravnavanem območju zaključilo predfevdalno obdobje in sledile so hitre spremembe. Z novo upravno ureditvijo je bilo obravnavano ozemlje vključeno v Kranjsko marko s središčem v Kranju.

Kot mejni grofje v krajini z veliko kronsko posestjo so nastopali Semt-Ebersbergi (od 1010), za njimi Ulrik II. Weimar-Orlamünde (1054—1070), ki je bil krajišnik tudi v Savinjski marki in v Istri, nato pa so (1077) Kranjsko marko z Istro in Furlanijo dobili oglejski patriarhi. V tem času je sledila hitra fevdalizacija in gospodarski dvig pokrajine. Na obširnih kronskih posestvih je na Gorenjskem nastalo več velikih zemljiških gospodstev. Poleg dveh cerkvenih, freisinske (po 973) in briksenske (po 1004), sta se razvili še velika posest grofov Andeških, ki so opravljali za patriarhe krajiško oblast na Gorenjskem, z jedrom v vzhodnem delu Gorenjske, in posest rodbine Ebersbergov pod Karavankami vse do Kokre. Na tej posesti so Ebersbergom sledili Weimar-Orlamünde, a od 12. stoletja dalje so jo imeli koroški Ortenburžani.² Prva vest o ortenburški posesti na Gorenjskem seže v leto 1185, ko se omenja med posestjo cerkve na blejskem otoku kmetija v Mostah (Hohenbrücken), ki jo je podaril grof Henrik.³ Na ortenburški gorenjski posesti je nastalo dvoje središč: v gradu Kamen (Stein), ob poti z Ljubelja prek Tržiča na Begunje in dalje proti Bohinju, in v Lipni-

¹ Prim. S. Gabrovec v *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo 1983, str. 21—96, in V, 1987, str. 29—181; isti, *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji*, Arheološki vestnik 17, 1966, str. 169 sl.; isti, *Prazgodovinski Bled*, Ljubljana 1960; T. Knific, *Bled v zgodnjem srednjem veku*, doktorska disertacija, FF, Ljubljana 1983; A. Pleterški, *Gospodarski temelji razvoja srednjeveške agrarne družbe v Blejskem kotu*, doktorska disertacija, FF, Ljubljana 1984; A. Valič, *Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju*, AV 13/14, Ljubljana 1962/3, str. 565 sl.; S. Ciglencečki, *Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. stoletja v vzhodnoalpskem prostoru*, Ljubljana 1987, str. 85 sl., 114 sl., 133 sl. in tam citirano literaturo A. Valiča o izkopavanju na Ajdni.

² M. Kos, *Postanek in razvoj Kranjske, in Srednjeveška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1985, str. 248 sl.; L. Hauptmann, *Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize 15. stoletja*, ZČ 6/7, 1952/3, str. 271.

³ M. Kos, *prav tam*, str. 256.

škem gradu (Waldenburg, pozneje Wallenburg, v ljudski govorici Pusti grad), ki je bil na najvišjem in najožjem delu oziroma obronku Dobrav in je nadzoroval pot iz Radovljiske ravnine oziroma radovljiskega pomola po pobočju proti Savi in dalje v dolino Lipnice, kjer je bil na najugodnejšem prostoru že zgodaj most čez Savo. Že kmalu v 13. stoletju se na Lipniškem gradu omenja ortenburški ministerial Friderik po imenu.⁴

Vendar ortenburška posest na Gorenjskem ni bila ves čas enotna. Leta 1261 sta si jo brata razdelila. Grof Henrik III. je dobil grad Kamen in grad v Zijavki v Begunjah (»antrum et castrum Lapis«) s štirimi ministeriali. Grof Friderik pa grad in posest Pusti grad (Waldenberch). Posest se je zopet združila v prvih desetletjih 14. stoletja.⁵ Morda se kot posledica te delitve tudi pozneje enotno zemljiško gospostvo po urbarjih iz leta 1498 in 1579 deli na dva urada. Prvi je bil na levem bregu Save v Radovljiski ravnini, v Deželi, s Kamnom kot matičnim gradom, drugi pa na desnem bregu Save s središčem v Pustem gradu.⁶

Ortenburško zemljiško gospostvo se je sprva raztezalo na vzhodu, kjer je bilo poselitveno povezano proti Kranju, vse do Tržiške Bistrice, vendar ga je veliko območje ravninskega gozda odvajalo od Kranjske kotline. Proti zahodu je v zgodnjem srednjem veku gospostvo zajelo le Deželo do Most, naprej po Dolini pa se je zopet razprostiral gost gozd skoraj vse do Kranjske gore. Na severu je segalo gospostvo do pobočja Karavank, a na jugu prek Save, kjer je zajelo vasi v Dobravah in dolini Lipnice ter pozneje tudi železarsko območje Kroepe, Kamne gorice in Kolnice do Jelovice.

S kolonizacijo, ki je že zgodaj začela, so iz Dežele že do konca 11. stoletja poselili Dolino do Dovjega, ki se tedaj omenja kot freisinška posest. Šele do 14. stoletja se je s krčenjem in kolonizacijo, ki je šla po Dolini navzgor in obenem s Koroške prek Karavank, pri čemer so imeli Ortenburžani pomembno vlogo, ustvarila neposredna povezava s Koroško prek Korenskega sedla in prek Trbiža s Kanalsko dolino. Tako so bile Rateče poseljene iz Koroške, Ziljske doline, in so bile do leta 1385 podložne samostanu na Osojskem jezeru. Tega leta si jih je z zamenjavo pridobil grof Friderik. Na njegovo pobudo je bila vas leta 1390 izvzeta iz fare Marija na Zilji in dodeljena tedaj že samostojni fari v Kranjski gori (Chrainau, Chraynaw, Borovska vas), kjer je bila popreje cerkev podrejena radovljiski prafari. Obljudenost zgornjesavske doline se je še povečala, ko se je razmahnilo rudarstvo in fužinarstvo okoli Jesenic in v Beli peči ter Fužinah. Prav tako se je v 14. stoletju z rudarstvom in fužinarstvom pomnožilo prebivalstvo tudi na desnem bregu Save.⁷

Zemljiško gospostvo seveda ni bilo sklenjeno; podložne kmetije so bile zelo raztresene po vaseh v Deželi, Dobravah, po Dolini in v bohinjski enklavi. Po urbarju iz leta 1498 je bilo v radovljiškem gospostvu v 60 vaseh okoli 300 podložnikov. Sedeli so deloma po dednem, kupnem pravu na 234 celih in eni polovični kmetiji, na 34 domcih in nekaj kajžah, mlinih in žagah. Na gospostvu je bilo tedaj tudi še 27 koseških kmetij. Dobrih osemdeset let pozneje je bilo na zemljiškem gospostvu v 70 vaseh še 215 celih in tri polovične kmetije, a kar blizu 310 kajž, 31 mlinov, več kovačij in gostiln z okoli 560 podložnikov.⁸

Ena izmed vasi v ortenburškem zemljiškem gospostvu je bila tudi Radovljica. Nastala je morda že ob slovanski naselitvi, vsekakor pa v zgodnjem ob-

⁴ F. Kos, Gradivo III, št. 157, 169; Gradivo IV, št. 489 — 1228 nov. 3; L. Hauptmann, prav tam, str. 274.

⁵ K. Tangel, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten von 1256—1343, Archiv für österreichische Geschichte, 1886, str. 15.

⁶ Ober ambt, Nider ambt oz. Radtmanstorf vnd Wallenburg — AS, stan a. F 282 — Vrbar Register des Amts zw Radtmanstorf — 1498; AS, Vrbar vber die Herrschaft Radtmanstorf vnd Wallenburg — 1579.

⁷ L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 270, 277; M. Kos, Creine mons — Krainberg — Kranjska gora, staro ime za Karavanke, GV 4, 1928, str. 117 sl.; J. Zontar, Villach und der Südosten, v »900 Jahre Villach«, Villach 1960, str. 459.

⁸ Glej op. 7.

Dofzimb zw Radtmanstorff

Christoff masier von ainem Haus . l. ff

Gamräck von ainem Haus — l. ff

Von einer Stadstat — ein ff j hal^l stzeibgelt

veit laüßer dint von ainem Haus . l. ff

Von ainem Stadstat — ein ff j hal^l stzeib &

Mer dint er von vier ägkern von yedem viij ff
 — — — — — und j hal^l stzeib &

Gams ständ dint von ainem Haus . l. ff

Mer von ainem Stadstat ein ff j hal^l stzeib &

Mer von iij ägkern von yedem viij ff j hal^l
 — — — — — stzeib gelt

Začetek seznama mestnega davka radovljških meščanov po urbarju, ki je bil prepisan 1498, a je po nastanku starejši. Od hiše so plačevali 25—50, za gospodarsko poslopje 13 in za vsako njivo po 8 soldov; poleg tega še heler (2 denarica) za pisarno. (AS, st. a. F 282 — Vrbar Register des Amvts zw Radtmanstorff... 1498, f 119)

dobju kolonizacije v bližini starega gradišča severno od Dola na vrhu savske terase, tam, kjer je sedaj Predtrg. Ime je naselbina dobila po svojem utemeljitelju, torej začetniku oziroma starešini rodu oziroma vasi, Radmanu, Radu. To nam potrjuje tudi nemško poimenovanje vasi — Radtmanstorff, Radmansdorf, Radmatorff itd. za Radovljico.⁹ Vas naj bi se po M. Kosu v virih pojavila sredi 11. stoletja kot Radilidorf, oziroma nato po sredi 12. stoletja v letu 1169 kot Ratmarsdorf.¹⁰ Toda po mnenju B. Otorepca gre tu najverjetneje za koroško Rotmanovo vas pri Otmanjah in ne za Radovljico.¹¹ Šele leta 1296 se vas Radovljica nedvoumno pojavi v desetinskem seznamu oglejske cerkve že kot sedež fare s svojim župnikom Lovrencem in celo kot »prebenda civitatis«.¹² Pogosteje se z njo v virih srečujemo šele v 14. in 15. stoletju.

⁹ L. Pintar, Radkersburg und Radmannsdorf, eine toponomastische Studie, Carniola 1909, str. 45 sl.; P. Skok, Tri etimologije, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 4, 1922, str. 45.

¹⁰ F. Kos, Gradivo IV, št. 501 — 1169 marec 24 — kot Ratmarsdorf; M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije II, Ljubljana 1975, str. 499 (poslej Topografija II).

¹¹ B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 113.

¹² L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 278.

Po urbarjih 1498 in 1579 je imela vas 18 celih kmetij in nekaj manjših enot (manjšo kmetijo, kajže in posamezne manjše zemljiške enote, t. j. njive in vrtove). Tam je bila v letu 1498 še pristava zemljiškega gospostva, ki pa je prinašala samo marko soldov dohodka; v naslednjem urbarju se ne omenja več. Proti koncu srednjega veka se vas še vedno označuje kot Radovljica, vendar se zavoljo trga že pojavlja tudi poimenovanje Predtrg, kar bomo še spoznali. V času ortenburškega zemljiškega gospostva je bilo v vasi osem temu podložnih kmetij, a v letu 1498 so bile samo še tri cele hube, manjša kmetija in več posameznih delov zemljišč, morda preostankov prejšnjih hub. Vas je imela svojega župana (suppan im dorff zu Rodtmanstorff), kar je bil v tem času Ruprecht, podložnik radovljiškega zemljiškega gospostva.¹³

Imetniki tedaj obstoječih kmetij in zemljišč v vasi, ki so pripadali radovljiškemu zemljiškemu gospostvu, so bili naslednji. Cele kmetije so imeli župan Ruprecht, Janez Ridel (Ruedel) in Mihael, ki so pravdo plačevali v denarju (marko in 44 soldov, marko ter marko 26 soldov), za male dajatve pa sta prvi in tretji dajala še po dva piščanca in po deset jajc. Ruprecht je imel še posebej štiri njive in rovt pri Opalnici ter travnik pri Studenčici; za vse je dajal še marko 56 soldov. Jakob Mosberger (Močvirnik?) je za malo kmetijo na morostu plačeval 51 soldov in dajal piščanca za desetino. Domec (hofstat) z vrtom je imel Peter Kreiger in odraštoval po 12 soldov; poleg tega je imel loko na zgornjem morostu in travnik ali polje (der annger) pri Hlebcach. Preostale kose zemljišč so imeli Tomaž Groza (njivo in dva vrta — 24 soldov), Urban Pretner (vrt — 24 soldov), Matschatz z družino je imel planino Dobrič in je zanj plačeval dve libri denaričev, imel jo je po kupnem pravu že od leta 1485. K vasi so sodili še dva travnika in vrt. Travniki pri studencu na morostu je dal že grof Friderik Celjski Bruknerju in ga je za njim imel Jurij Kocjan (Kantzionn). Drug travnik na morostu je dal Ulrik Celjski zakupniku na gradu Kamen, zelenjadni vrt pa je upravljal upravitelj (ambtman), verjetno na Pustem gradu. Poleg tega je verjetno k vasi in radovljiškemu zemljiškemu gospostvu pripadal tudi mlin pri mostu čez Savo, ki je prinašal marko soldov, a ga je že pred časom odnesla visoka voda. Radovljiški meščani, ki so imeli v užitku nek travnik (>genannt gueter wissen<), so zanj služili, dajali, 80 soldov.¹⁴

Po urbarju radovljiškega zemljiškega gospostva iz leta 1579 je posestna slika v vasi, ki se sedaj označuje že kot predmestje (in der Forstatt zu Radtmanstorff) in se je ime Predtrg zanj že uveljavilo, postala zelo pestra. Med še vedno 18 kmetijami sta bili dve v neposredni lasti zakupnika gospostva Morica von Dietrichsteina (eno izmed njiju je postopoma pridobil od radovljiškega meščana Andreja Moffia), lastnica dveh hub je bila plemenita Aphaltern (podložnika Luka Šander in Pangrac Kuplenik), dve kmetiji sta bili podložni Lambergom v Kamnu (podložnika Jakob Repeš in Baltazar Steyrer), nadaljnji dve cerkvi sv. Petra v Radovljici (podložnika Urban Ažman in Gregor Šustar), prav tako dve sta bili podložni ljubljanskemu proštu in radovljiškemu župniku (podložnika Janže Mihevec in Filip Cirenk), po ena kmetija pa cerkvi sv. Marije v Lescah (podložnik Ahac Černe), kaplaniji sv. Katarine v Lescah (podložnik Štefan), župniku v Radovljici (podložnik Enci Šilih), plemeniti Kacijaner (podložnik Matija Žerjavc) in zemljiškemu gospostvu Bled (podložnik Toni Jordan). Tri kmetije in pet kajž pa je bilo pod radovljiškim zemljiškim gospostvom. Dve kmetiji sta bili oddani po kupnem pravu in sta jih imela Janez, sin Lenarta Čudeža (Wunders Sun) in dediči Gregorja Dienstmana; prvi je plačal goldinar 36 kr. in 2 črna denariča, drugi goldinar 46 kr. 2 denariča činža, poleg tega oba še po 2 kr. kot uporniški novčič in 2 denariča kot pisarniški novčič, prvi pa še dva piščanca in deset jajc. Imetnik tretje hube je bil Gregor Pušman, ki je pla-

¹³ AS, stan. a. F 282, Urbar Register — 1498 f 26, 138, 123; Ruprecht župan v vasi Radovljica se že označuje kot Rueprecht vor dem markht.

¹⁴ Prav tam, f 26 — 28, 107.

česar.¹⁵ Vse te kmetije in kajže so dajale dve tretjini žitne desetine radovljiskemu zemljiškemu gospostvu, eno tretjino pa župniku.

Toda k vasi je sodila tudi stara lastniška cerkev, posvečena sv. Petru in zgrajena v romanskem slogu (njen element je še viden v severni steni poznejše gotske cerkve). Cerkev je bila vsekakor med najstarejšimi zgradbami na pomolu. Po mnenju J. Rusa naj bi bila celo starejša od gradu, ker stoji na skrajnem robu pomola, kjer bi iz strateških vzrokov najprej pričakovali utrdbo.¹⁶ Vsekakor je značilno, da je cerkev nastala izven vaškega naselja, Radovljice (poznejšega Predtrga). To si moremo razložiti samo na ta način, da so jo zgradili kot lastniško cerkev še pred Ortenburžani znotraj prefare v Rodinah, katere sedež se je pozneje prenesel v to radovljiško cerkev.¹⁷ Ker pa so se v bližini cerkve našle ostaline starejše slovenske materialne kulture, ni povsem zavreči tudi misel H. Uršiča, da je morda bila na pomolu manjša naselbina svobodnjakov, s čemer bi bila zgradnja cerkve na pomolu še bolj osvetljena.¹⁸ Njegovo misel podpira ugotovitev C. Avguština, proučevalca arhitekturne zasnove trga in mesta Radovljica, svojega rojstnega kraja, da so v jugovzhodnem delu pomola nasproti cerkve znotraj mestnega prostora še danes tri hiše, ki imajo značilnosti kmečke arhitekturne zasnove.¹⁹ Cerkev in grad, ki je bil sprva morda sedež ministreriala, pozneje pa je bil v njem upravitelj (ambtman) zgornjega radovljiškega urada, z grajskimi gospodarskimi poslopi in morebitnimi svobodnjaki, sta postala jedro poznejše tržne in mestne naselbine na pomolu.

Radovljiško zemljiško gospostvo je z izumrtjem Ortenburžanov na podlagi 1377. leta sklenjene dedne pogodbe z drugo ortenburško posestjo prešlo 1418 na Celjske grofe, ki so za Radovljico pokazali precejšnjo skrb. Na enak način so po letu 1456 prišli do zemljiškega gospostva in trga tudi Habsburžani. Radovljica je postalo deželnoknežje gospostvo. Prvi so zemljiško gospostvo upravljali neposredno po svojih oskrbnikih, Habsburžani pa so ga v obravnavanem obdobju večinoma oddajali zlasti iz finančnih motivov v zakup in zastavo. Že cesar Friderik III. je dal leta 1484 v zakup Pavlu Engelhartu zgornji in spodnji radovljiški urad skupaj z deželskim in »mestnim« sodiščem.²⁰ Leto pozneje je dobil isto v zakup graški meščan Boltežar Egkenperger, a leta 1496 celo sekavski škof Martin.²¹ Leta 1515, v času habsburško-beneške vojne, je dal cesar Maksimilijan I. radovljiško gospostvo v zastavo Volbenku pl. Dietrichsteinu za dolžnih 19.000 goldinarjev; hkrati z njim je kot mestni gospod dobil Radovljico, mitnice, ki so sodile k mestu oziroma v gospostvo, in deželsko sodišče. Za njim je vse to po letu 1549 imel njegov dedič Moric pl. Dietrichstein, ki se leta 1579 v radovljiškem urbarju omenja kot pokojnik.²² Za Moricem pl. Dietrichsteinom je postal zastavni gospod radovljiškega gospostva z mestom grof Volbenk Thurn. Cesar Ferdinand II. pa je leta 1616 gospostvo prodal grofu Janezu Ambrožu Thurnu — Valsassina (u. 1625). Gospostvo je tedaj obsegalo 441 kmetij v Žirovnici, Zabreznici, Selu, Vrbi, Smokuču, Doslovčah, Breznici, Begunjah, Zgoši, Hlebcah, Zapužah, Gorici, Lešah, Palovčah, Kovorju, Hudem, Žvirčah, Ljubnem, na Brdu, v Prapročah, na Posavcu, Dobrem polju, Globokem, Brezjah, Mošnjah, v Podbrezju, Dolenji vasi, Britofu, Srednji vasi, na Otočah, v Žalošah, Lancovem, na Mostu, v Selu, Bodeščah, Bohinjski Beli, Podhomu, Zagorici, Poljšici, Gorjah, Višelnici, Dobravi in v Srednji vasi v Bohinju; poleg tega fužine v Selcah, Kropi, Kamni gorici, žage na Lipnici, »na Brdih«, mlin v Podvinah in »za Obla-

¹⁵ AS, Urbar 1579 f 429 — 432; In der Forstatt.

¹⁶ J. Rus, O tipu našega mesta na pomolu, LZ 1930, str. 740.

¹⁷ E. Klebel, Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, Carinthia 3, 1927, str. 32, 42, 11 sl.

¹⁸ H. Uršič, Postanek in razvoj trga v Radovljici, seminarska naloga, tipkopis na Oddelku za geografijo FF v Ljubljani, str. 7.

¹⁹ C. Avguštin, Zgodovinsko-urbanistične osnove Radovljice, Gorenjska revija za kulturo 1, Kranj 1957/8, str. 60; prim. isti, Radovljica, Oris urbanističnega razvoja, Zbirka vodnikov 45, Ljubljana 1974, str. 3 sl.

²⁰ B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114, listina 1484 jul. 30.

²¹ Prav tam.

²² J. Parapat, Doneski k zgodovini kranjskih mest. I Radolice, LMS 1872/3, str. 7 sl.; AS, vic. a. F I/54, Ecclesiastica VI — 1566 s. d.; F I/134/VII/5 — 1574 nov. 29; AS, Urbar 1579 f 158.

kom«, laze v Bohinju, skoraj vsa Jelovica, ribiška pravica v Bohinjskem jezeru, pristava pod Pustim gradom, gozdne pravice, paše, gostilne itd. ter končno mestni davki in vse tri mitnice (Radovljica, Jesenice, Bohinj).²³

*
*
*

Radovljica je bila po mnenju L. Hauptmanna neznatna vas in se je o njej do konca 13. stoletja komaj kaj slišalo.²⁴ Res se zdi, da se vse do leta 1296 niso ohranili viri o njej ali jih ni bilo. Toda vas v navedenem času že ni bila več nepomembna. V tem letu se namreč, kakor smo že spoznali, omenja cerkev sv. Petra v Radovljici (na pomolu) kot sedež prafare, ki je zaobjemala skoraj celotno radovljiško zemljiško gospodstvo. Po odhodu Madžarov je oglejski patriarhat tja do tretje četrtine 11. stoletja povsem uredil cerkvene zadeve in organizacijo na tem prostoru. Po mnenju J. Höflerja naj bi »radovljiška« prafara obstajala že pred letom 1004, a njen sedež je bil v cerkvi sv. Klementa v Rodinah, ki se prvič omenja v virih 1163 oziroma okoli 1173. Pod matično prafarno cerkev je sodila krstna cerkev sv. Janeza Krstnika v Zasipu, kjer je bil prehod čez Savo mogoč tudi peš, in med drugimi cerkvami tudi cerkev sv. Petra v Radovljici (na pomolu). Kdaj se je sedež prafare prenesel k cerkvi sv. Petra v Radovljici, ne vemo. Vsekakor se je to zgodilo med letom 1173 in 1296, ko je prafara že v Radovljici (plebs sancti Petri) in poznamo tudi že njenega župnika (plebanus Laurentius).²⁵

S prenosom prafare iz Rodin v Radovljico, na kar so verjetno vplivali Ortenburžani, ki so se tudi pozneje dolgo časa potegovali za patronatske pravice nad njo, je naselbina vsekakor veliko pridobila. Farno središče v Radovljici je dobilo povezovalno vlogo v ortenburški posesti na Gorenjskem na obeh straneh Save. Postajalo pa je tudi vedno bolj važno sejmsko prizorišče. Tu je bil ob proščenjih letni sejem (Kirchtag), ki se je ohranil kot letni mestni sejem še ves obravnavani čas.²⁶ Še do konca 16. stoletja in čez je imel podoben značaj, kakor ga je imel ob začetku. To je bil predvsem živinski sejem (govedo in drobnica), čeprav so na njem prodajali ali zamenjavali tudi drugo blago. Prostor na pomolu pred cerkvijo je za to nudil dovolj potrebnega prostora. Ta del Radovljice ni bil samo cerkveno, ampak je postajal tudi tržno središče širšega območja v času, ko je na Slovenskem po nastanku mest in meščanstva začenjal proces komercializacije prodirati tudi na podeželje in se uveljavljati znotraj zemljiških gospodstev (začetek prehajanja na denarne dajatve). S tem so se ustvarjali pogoji tudi za nastanek trga in pozneje mesta v Radovljici. Toda k temu so pripomogle tudi splošne razmere na zemljiškem gospodstvu in njegovem širšem območju, prav tako pa težnja zemljiškega gospoda, ki je imel koristi od tega.

Od začetka 14. stoletja dalje se je počasi zaključevala kolonizacija na gospodstvu in tudi po Dolini proti zahodu. V istem času je začenjala rasti poklicnega železarstva v Kropi, Kamni gorici in Kolnici, ne mnogo pozneje tudi v Dolini od Javornika in Save do Bele peči. Odprla so se nova pota in stekla je trgovina v zvezi z oskrbo novih rudarskih in fužinarskih krajev in prodajo železa in železnih izdelkov. Nastanek nove tržne naselbine je postajal samo po sebi nujen. To je pripeljalo Ortenburžane, da so si ustvarili na svojem gorenjskem zemljiškem gospodstvu tržno naselbino.

Doslej je v literaturi prevladovalo mnenje, da je ustanovitev tržne naselbine postaviti v čas pred letom 1343, ko se Radovljica kot trg prvič omenja v virih.²⁷ B. Otorepec pa je na osnovi listine, ki jo sedaj hrani Arhiv Slovenije,

²³ Prim. F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 14.

²⁴ AS, vic. a. F 1/34, Ecclesiastica VI — 1592 jul. 28; J. Parapat, Radolice, o. c., str. 11.

²⁵ L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 278.

²⁶ F. Kos, Gradivo 4, št. 462, 542; F. Schumi, UB 1, št. 128, 133; M. Kos, Topografija II, str. 499, 523; E. Klebel, Geschichte der Pfarren, o. c., str. 14, 32, 42, 102 sl.; J. Höfler, O prvih cerkvah in prazupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 22 sl.

²⁷ AS, Vrbar vber die Herrschaft Radtmanstorf vnd Wallenburg — 1579 f 142.

postavil zgornjo mejo nastanka trga za desetletje nazaj v leto 1333. Prve dni tega leta sta namreč radovljiški tržan Nikolaj Gramaflanz (Niclaw Gramaflanz purger ze Radmansdorf) z ženo Jero, hčerko manjšega gorenjskega viteza, za 18 mark oglejskih denaričev prodala Merklinu Polhograjskemu dve kmetiji na Klancu pri Kranju. Listino je pečatil trški gospod grof Albreht Ortenburški, med pričami pa so bili poleg drugih radovljiški župnik in ortenburški ministeriali iz Mošenj, Poljč, Lancovega, Podvina in Lesc.²⁸ Možnost, da je Radovljica postala trg res že v času Henrika Koroškega je dopuščal tudi L. Hauptmann.²⁹ Verjetnost teze povečuje besedilo iz leta 1320 »dorf bei Radmansdorf«, ki ga je razumeti: vas je prvotna vas Radovljica, poznejši Predtrg, a Radovljica je tržna naselbina.³⁰ Nastanek trga je torej postavljati že pred to leto.

Trg so na novo in po načrtu ustanovili Ortenburžani na ozkem pomolu na robu Radovljiške ravnine vrh savske terase s strmim pobočjem proti Savi in z Dolom (potoka Suhe) na drugi strani. Na njegovem vzhodnem delu je že bila cerkev sv. Petra kot župna cerkev in grad ter morda posamezne kmetije kot sestavni del vasi Radovljice onstran Dola. Tržna oziroma pozneje mestna naselbina s podolgovatim, smeri pomola prilagojenim tržnim prostorom, okoli katerega so bile razporejene hiše tržanov, še posebej načrtno ob savskem robu pomola, torej ni nastala neposredno iz vasi, čeprav je bil del okoli cerkve in gradu vključen vanjo. Iz tega bi zaključili, da so Ortenburžani tržni prostor oziroma prostor za tržno naselbino izbrali zlasti z upravnih, strateških in gospodarskih vidikov. S trgov so v enem kraju združili cerkveno in svojo zemljiškoposestno upravo, saj je bil nato v Radovljici sedež zgornjega urada z upraviteljem (ambtman) in gradom. Po drugi strani je Radovljica s svojo središčno lego na nek način povezovala oba dela ortenburške radovljiške posesti na obeh straneh Save. Lega na pomolu, ki je bil odprt v Radovljiško ravnino samo na severnozahodni strani, je dajala trgu, ki je bil morda le deloma utrjen, sama po sebi precejšnje obrambne možnosti.

Seveda je bil nastanek tržne naselbine v največji meri posledica gospodarskih tokov in ne zgolj zgoraj navedenih teženj zemljiškega gospoda. Trg je sicer nastal nekoliko stran od neposrednih, tedaj obstoječih glavnih prometnih smeri in poti, ali vendar v odnosu na okolna mesta — Kranj in freisinško Škofjo Loko — v primerni potovalni oddaljenosti. Trg je bil dalje sorazmerno blizu dvema nastajajočima železarskima področjema, ki sta prinašala nove gospodarske spodbude, in prav tako ne preveč oddaljen, od sicer zavoljo značilnosti tal težje prehodnih povezav s Koroško prek Ljubelja in nekoliko pozneje tudi Korenskega sedla ter prek Bohinja in tudi Škofje Loke ter drugih poti v smeri proti morju. Skozi naselje je vodila neposredno samo pot, ki je šla po eni strani po pomolovem pobočju proti 75 metrov niže tekoči Savi ter povezovala trg prek mostu s Pustim gradom, z rudarskimi in fužinarskimi kraji pod Jelovico in šla dalje proti Škofji Loki; po drugi strani pa je šla na severozahodnem delu trga iz naselja proti Lescam in po Radovljiški ravnini proti Begunjam. V bližini trga Radovljica je tekla le pot, ki se je odcepila od deželne ceste od Kranja proti Dolini in šla skozi staro vas Radovljico (Predtrg) proti Lescam, čez most na Savi proti Bledu in Bohinju. Toda z nastankom trga se je promet začel usmerjati na Radovljico.³¹

Trg, ki se je že za Ortenburžanov uveljavil v lokalni sredini, je pod krajšo oblastjo naselbini naklonjenih Celjskih grofov (ok. 1420—1456) notranje utrdil svoje pravice in se gospodarsko povzdignil. Za vlade cesarja Friderika III., ki je po Celjanih podedoval tudi Radovljico, pa je trg prerasel v mesto. Ker se ni

²⁸ AS, listina — 1333 jan. 5.

²⁹ L. Hauptmann, *Razvoj*, o. c., str. 280.

³⁰ M. Kos, *Topografija II*, str. 477, po listini 1320 avgust 22 v DAD.

³¹ Prim. J. Rus, *O tipu našega mesta na pomolu*, LZ 1930, str. 685 sl., 739 sl.; C. Avguštin, *Zgodovinsko-urbanistične osnove*, o. c., str. 64 sl.; isti, *Radovljica. Oris urbanističnega razvoja*, o. c., str. 3 sl.

ohranila listina o povzdigu trga v mesto, ki pa najverjetneje sploh ni bila izdana, je bil »prehod v mesto izvršen bolj ‚via facti‘ ter naknadno sankcioniran od deželnega kneza«; posledica tega pa je zgodovinski problem, kdaj točno je Radovljica postalo mesto.³² Med avtorji je prevladalo mnenje, da je Radovljica postalo mesto na prehodu iz konca 15. v začetek 16. stoletja, kot leto, pred katerim je že mesto, pa so označevali 1510. leto; glede spodnje letnice so bila mnjenja deljena in gredo od 1478 do 1498.³³ Posamezni avtorji so nastanek mesta postavljali v drugo polovico 15. stoletja, v čas turške nevarnosti, oziroma pred konec srednjega veka.³⁴

Vsekakor moremo trditi, da je Radovljica postala mesto že pred koncem srednjega veka. Leta 1496 je namreč deželni glavar Viljem Turjaški, ki je po položaju nedvomno poznal resnično stanje v deželi, naslovil pismo sodniku in svetu mesta Radovljica v zvezi s trgovino po nenavadnih poteh in njeni prepovedi.³⁵ V zvezi s tem dejstvo, da se v radovljiškem urbarju iz leta 1498 omenjata samo vas in trg Radovljica, nikjer pa mesto, nikakor ni pomembno, kajti besedilo urbarja je prepis precej starejšega urbarja (vsaj izpred leta 1485). Prehod iz trga v mesto bi mogli postaviti že pred to leto. Na osnovi maloštevilnih podatkov iz tega obdobja se kaže naslednja podoba: oznaki trg in mesto za Radovljico sta se menjavali, kar se je pokazalo tudi v drugih primerih. Prvič je za Radovljico uporabil naziv mesto cesar Friderik III. v pismu kranjskemu deželnemu glavarju 18. januarja 1478 (»... als die veindt vnser stat Rattmannstorff ingehabt haben...«). Toda tri dni pozneje mu je Radovljica samo trg, ko je dovolil, da se »in dem bemelten vnsern markht« naseljujejo ljudje s podeželja.³⁶ Posredno se Radovljica šest let pozneje, 1484, zopet označuje kot mesto. Tedaj je dal cesar v zakup radovljiško zemljiško gospostvo skupaj z deželskim in mestnim sodiščem (»vnd statgericht daselbs«). V listini iz leta 1504 se zopet pojavlja Radovljica z oznako mesta. Ker pa poznamo samo nemški reverz latinskega originala, ki se glasi »Richter und Schreiber der Stadt Radmansdorf in Krain«, je podatek za obravnavo trenutno neuporabljiv. Od leta 1510 se izraz mesto za Radovljico zares redno uporablja.³⁷

Poleg teh podatkov je k reševanju problema nujno pritegniti širše dogajanje v 70. letih. Kakor Celjani je tudi Friderik III., nedvomno tudi iz fiskalnih poleg drugih vzrokov, Radovljici podeljeval razne pravice. Med najvažnejše je gotovo šteti leta 1473 dano pravico prisilne poti: vsi so morali z blagom skozi Radovljico in tam plačati mitnino. To je bila pomembna pravica za naselbino, ki so jo deželna cesta in druge poti deloma obšle.³⁸

V tem času vsakoletnih večkratnih turških vpadov je Radovljici grozila tudi turška nevarnost. Leta 1475 so se Turki ob svojem pohodu po Gorenjskem nevarno približali naselbini, v nevarnosti je bila tudi naslednje leto, ko so se turške čete po Gorenjski usmerjale na Koroško. Radovljica, ki je bila pred tem v glavnem odprt trg, zavarovan le deloma, med drugim z jarkom na severozahodni strani pomola, kar vir navaja v zvezi z bojem za celjsko dediščino, se je v teh letih, tako sodimo, v celoti obdala z obzidjem.³⁹ V zvezi s turško nevarnostjo in vsekakor tudi z utrjevanjem je cesar Friderik III. dovolil dve leti po-

³² Prim. B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 115.

³³ Prim. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 15 — med leti 1478—1510; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, Ljubljana 1965, str. 298 — med leti 1498—1510; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114, ki se je zadnji ukvarjal s tem problemom, je zapisal »Radovljica je torej postala iz trga mesto v zadnjih letih 15. ali v prvih letih 16. stoletja«.

³⁴ M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 231; J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910, str. 498.

³⁵ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1496 konec maja: »... dem Richter vnnd Rath der Statt Radmanssdorff«.

³⁶ Prim. B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114.

³⁷ Prav tam.

³⁸ F. X. J. Richter, Urkundliche Geschichte von Radmannsdorf, v Hormayrs Archiv 1822, str. 467; J. Farapat, Doneski, o. c., str. 7; AS, vic. a. F I/87/1/1 — 1473 febr./marec.

³⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 325 sl.; S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS 24, 1943, str. 19, 21.

M. Kos. Po ustanovitvi trga na pomolu od okoli 1320/33 dalje se je začelo v vsakdanjem življenju razlikovanje vasi in trga, kar se je kazalo tudi v virih, čeprav se sprva obe naselji poimenujeta z istim imenom, Radovljica. Prvič se je to zgodilo, kakor smo že spoznali leta 1320 (dorf bei Radmansdorf). Toda že konec istega stoletja se začenja za vas pojavljati novo poimenovanje oziroma se vas jasno oddvaja od trga, od trškega naselja (npr. 1394 marec 12 in maj 25: »vor dem markht ze Radmanstorf(f), 1394 nov. 11: »vor Radmansdorf im dorf«). V naslednjem stoletju se za staro vas Radovljico začenja že pogosteje uporabljati ime Predtrg (vor dem markht), kar je bilo sprva le prostorska oznaka vasi pred trgom, ki pa se sicer občasno še vedno imenuje s starim imenom (npr. 1422: »in dem dorf vor dem markcht Radmansdorff«, 1428: »ein huben vor dem markgt«, 1436: »dorf vor dem markcht Radmansdorf«, dorf vor Radmansdorf; 1498: »Radmansdorf im dorf«, »Radmans dorff markcht vnnd dorff«).

Trg je seveda ves čas Radovljica; pomembnejše naselje je ime prevzemalo samo zase. Za vas pa se že pred koncem srednjega veka povsem jasno utrjuje ime Predtrg (npr. 1498 »im dorff Radmanstorf, vor dem markht). Tudi župan v vasi z imenom Ruprecht (suppan im dorff zu Radtmanstorf«) se istega 1498. leta označuje kakor Ruprecht iz Predtrga (Rueprecht vor dem markht). Proti koncu 16. stoletja se je ime Predtrg za poprejšnjo vas Radovljico že povsem uveljavilo. Posamezniki se namreč označujejo kot prebivalci Predtrga. Tako je bilo s Sholastiko, hčerko Čudeža, iz Predtrga (Scolastica des Wunders vor dem marckht selliger Tochter), ki je imela pri Obli gorici njivo v velikosti poldnevne obdelave; enako z Ahacem Černetom in Martinom Šornom (Achatz Tscherne vormarchkt, Martin Schorn vormarckht). Proces imenskega razdvajanja je bil v tem času zaključen; vas se imenuje Predtrg, trg oziroma mesto je ves čas Radovljica. Vendar je treba pripomniti, da se je pod vplivom mestnega statusa vas Predtrg v urbarju iz leta 1579 pojavila tudi pod imenom Forstat, torej kot predmestje. Vendar se to poimenovanje ni uveljavilo za vas Predtrg. Pač pa srečamo oznako Forstat za poznejše resnično radovljiško predmestje, za Podmesto, ob cesti po strmem bregu pomola proti Savi.⁴⁴

Mestni gospod trga in pozneje mesta Radovljica je bil lastnik radovljiškega zemljiškega gospostva, nastopali pa so kot taki tudi tisti, ki so imeli gospostvo v zastavi oziroma imetniki zakupa, kar je bilo pogosto v času Habsburžanov. O tem zelo jasno govori listina iz leta 1333, katere izdajatelj je bil radovljiški meščan Nikolaj Gramaflanz, ki jo je pečatil ortenburški grof Albreht; ta ga je v listini označil za mestnega gospoda (»... versigelt mit vnsers gnedigen herren der edln grafen ...«).⁴⁵ Najvišji položaj v trgu in nato v mestu je imel trški oziroma mestni sodnik. Bil je predstavnik naselbine, vodil je sodne razprave in ko je Radovljica postala mesto tudi mestni svet. V obravnavanem času se v ohranjenih virih omenja le nekaj sodnikov. Prvi in edini trški sodnik, ki ga poznamo, je bil Ulrik, ki je leta 1343 nastopil kot priča v neki sodni zadevi, ki jo je vodil na radovljiškem trgu kaštelan iz Kamna; leto pozneje se zopet omenja kot priča v neki blejski listini in nato zopet 1358. leta, ko je bil sopečatnik v neki listini. Torej je bil večkrat trški sodnik.⁴⁶ Med mestnimi sodniki pa moremo naštet naslednje: Janeza Pachnerja (1485), Ulrika Stosserja (1504), Antona Kuhlja (1528), Klemena Prešerna (1567), Franca Kuhlja (1569), Valentina Asslarja

⁴⁴ M. Kos, Topografija II, o. c., str. 477, 500; H. Uršič, Postanek in razvoj trga v Radovljici, o. c., str. 6; AS, listina 1399 maj 25, 1422 jan. 4; AS, stan. a. F. 282 — Vrbar Register des Ambts zw Radtmansdorff gehorunndt ... anno 1498, f 26, 107, 116, 123, 132; Urbar 1579 f 428; AS, vic. a. F 1/35/60 — s. d. (proti koncu 16. stoletja).

⁴⁵ AS, listine — 1333 jan. 5.

⁴⁶ AS, listine — 1343 okt. 19 — Vreich richter ze Radmarsdorf; MHVK 17, 1862, str. 47 — 1344 april 24; listina 1358 avg. 10 (za prepis se prisrčno zahvaljujem prof. dr. B. Otorepcu).

(1588) in Andreja Plavca (1603).⁴⁷ Sodnika je volila občina, skupnost tržanov oziroma meščanov na svojem zboru, ki je bil 11. novembra, na Martinovo. Po formulacijah v listinah (npr. »bürgern gemainlich zu Radmansdorf« — 1473) bi sodili, da so na zboru, kjer so plačevali tudi mestni davek (Hofzins), sodelovali vsi. To ni bilo nemogoče, ker je bil trg in pozneje mesto majhno in število tržanov oziroma meščanov ni preseglo števila 45. Po izvolitvi je sodnika potrdil mestni gospod. O zavisnosti trškega sodnika in tržanov prepričljivo nakazuje listina radovljiškega tržana Matejla, v kateri oznanja, da je na svobodnem trgu v Radovljici kupil (»... mit des richter daselbs hant vnd willen...«) kovačnico Lovrenca z Jesenic, ki je bila v Mostah, »katere prodajo je odredil grof Friderik Ortenburški sodniku in tržanom v Radovljici.«⁴⁸

V času tržne naselbine je poleg sodnika kot samoupravna institucija obstajala torej samo občina tržanov. Člani občine so se morali udeleževati letnega zbora, so volili sodnika in so se udeleževali tudi važnejših sodnih razprav. Skupnost tržanov (»purgern zu Radtmansdorf«) je imela ob sodniku kar precej besede. Ko je Ulrik Celjski leta 1455 izdal nov red za radovljiško zemljiško gospodstvo, je zapovedal upraviteljem, kaštelanom in uradnikom, naj podprejo sodnika in tržane v Radovljici pri izvrševanju določil tega reda.⁴⁹

Od leta 1473 dalje se v času prehoda v status mesta v Radovljici poleg sodnika in skupščine občanov (»die gemain zu Radmansdorff«) pojavlja tudi svet. Prvič ga srečamo v aktu cesarja Friderika III., s katerim je naselbini podelil pravico prisilne poti; poslej se svet poleg sodnika pojavlja redno, medtem ko občino pri naslavljanju aktov na Radovljico včasih tudi izpuščajo (1473 — Richter, Rathe vnd vnsern bürgern gemainlich zu Radmansdorf, 1496 — Richter vnnnd Rath der Statt zu Radmansdorff). Svet se je moral udeleževati mestnih sej in sodnih razprav, predlagal je iz svojih vrst dva kandidata za sodnika, ki ga je nato izvolila občina. Koliko članov je imel radovljiški svet, nimamo podatkov, vendar ob maloštevilnem meščanstvu ni mogel imeti veliko članov, verjetno jih je bilo 12 (toliko jih je npr. imela Metlika). Občino meščanov so mogli prav zavoljo tega, ker je ostalo le še malo meščanov, tvoriti vsi polnopravni meščani.⁵⁰ Glede volitev, oziroma mutacije in sestave članov sveta v Radovljici verjetno ni bilo bistveno drugače, kakor je bilo nasploh na Kranjskem, oziroma v malih mestih v tej deželi.

Občina kot samoupravna mestna institucija v mali radovljiški sredini je imela v 16. stoletju še kar precejšnjo moč oziroma vlogo. Leta 1567 se je celotna soseska in občina pritožila proti novoizvoljenemu sodniku Klemenu Prešernu in zahtevala od kranjskega vicedoma, naj ga v imenu mestnega gospoda in deželnega kneza nadvojvode Karla ne potrdi za sodnika, pač pa drugega kandidata. (To je bil morda Franc Kuhelj, ki se leta 1569 omenja kot radovljiški sodnik.) Kot vzrok za pritožbo so poleg drugega navajali, da je Prešeren govoril, naj bi Turki, sovražniki krščanstva, prišli v habsburške dežele ter do temeljev porušili in požgali Dunaj, Gradec, Ljubljano, Kranj in Radovljico. (Prešeren je bil, sodeč po tem, verjetno že pred tem pripadnik protestantske skupine meščanov.) Očitati so mu tudi za sodnika nespodobno življenje z ženo, ki ga kljub opominom mestnega sveta ni spremenil.⁵¹ Leta 1586 pa se je občina pritožila na svetu, ker tam niso sprejeli ustno dani pomislek in opozorilo njenih članov, naj bi se mestni davek in druge pristojbine tekoče in redno pobirale (ne pa šele v mesecu novembru na Martinovo) ter nabrani denar proti potrdilu takoj oddal na pristojnem uradu. V pisno oddani pritožbi je občina ponovno predlagala, naj se posluje na predlagani način, in naj se zbranega denarja ne uporablja za druge

⁴⁷ Prim. J. Parapat, Doneski, o. c., str. 5; P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979, str. 185, glej še Ziva Antika 28, 1978, str. 207 sl.; AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5, 1569 jan. 8, 1603 okt. 31.

⁴⁸ AS, listine — 1414 avg. 5; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 113 sl.

⁴⁹ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

⁵⁰ Prim. op. 43.

⁵¹ AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5.

stvari. S tem bi se obvarovali splošne škode, proti kateri so nastopili. Občina je torej nastopila proti zlorabam in napakam sveta ter sodnika, ki sta po svoje uravnavala mestno finančno poslovanje.⁵² Rezultata pritožbe ne poznamo. V Radovljici so tedaj, podobno kakor v drugih mestih na Kranjskem, vrhnje mestne strukture že izrabljale svoj položaj v mestni samoupravi za osebne koristi.

Radovljica je — če ne prej pa vsaj od časa, ko je postala mesto dalje — imela tudi mestno pisarno. Že leta 1504 vir govori o pisarju, v zadnji četrtini tega stoletja pa je opravljal te posle Bartolomej Zajec (Vartlme Hass). Kolikšno je bilo njegovo plačilo, ne vemo. Pred marcem 1514 je Radovljica imela tudi svoj mestni pečat.⁵³

Ena pglavitnih dolžnosti trškega in mestnega sodnika je bila opravljati sodne posle v naselbini. Ob nastanku trga je imela Radovljica lastno trško sodišče znotraj radovljiškega deželskega sodišča. Prvotno je bil sicer levi savski breg, Radovljiška ravnina, pod deželskim sodiščem v Kranju, a desni je bil pod enakim sodiščem v Pustem gradu; del vasi okoli Radovljice pa je bil pod blejskim deželskim sodiščem. Toda že pred letom 1343 je bila Radovljiška ravnina pod radovljiškim deželskim sodiščem. Pozneje, leta 1465, je cesar Friderik radovljiško in pustograjsko sodišče združil v enotno radovljiško deželsko sodišče. Meja sodišča je natančno opisana v urbarju leta 1579.⁵⁴

Od začetka tržne naselbine je imel trški sodnik znotraj radovljiškega deželskega sodišča precej omejeno sodno oblast. Ko je ortenburški gradiščan Geysselher s Kamna leta 1343 na radovljiškem trgu vodil sodno zasedanje med Vulfingom, ki je sedel na dvoru v Goričah, in Jero, ženo prvega nam znanega radovljiškega tržana Nikolaja Gramaflanza, glede tega dvora, je bil radovljiški sodnik priča, našeta za ortenburškimi ministeriali. Zdi se torej, da je tedaj trški sodnik stal pod ortenburškim deželskim sodiščem.⁵⁵

Šele Ulrik Celjski je radovljiškemu trškemu sodniku leta 1443 podelil pravico, da sodi v vseh zadevah, ki se zgode v trgu, v trškem pomirju (Burgfried), kakor je bilo običajno v drugih trgih in mestih na Kranjskem, ne da bi ga pri tem oviral grajski grof (t. j. trški gospod, kar je bil tedaj Celjan) ali oskrbnik zemljiškega gospostva. Naselbina je s tem dobila pravico krvnega sodstva in je izšla iz okvira radovljiškega deželskega sodišča. Ko je Radovljica prerasla v mesto, se leta 1484 prvič omenja mestno sodišče (statgericht).⁵⁶ Poslej je imel sodnik verjetno sodnega pisarja in k sodišču je vsaj v 16. stoletju sodil tudi sodni sluga (hlapec in birič, vse obenem). Sodna oblast radovljiškega sodnika je segala do meja pomirja; ta pa je zajel prostor do mestnega obzidja in do kamor so padale kaplje z njegovih streh (»... nur so weith sich die Ringkh Mauer vnnd derselben Dachtroff erstreckht ...«).⁵⁷

Morda je prav v pomirju iskati povod, da je prišel radovljiški sodnik Franc Kuhelj na prehodu v leto 1569 v spor z Moricem pl. Dietrichsteinom, imetnikom zakupne pravice na radovljiškem gospostvu. Dietrichstein se je v začetku januarja pritožil deželnemu knezu, da je sodnik nekemu njegovemu posložniku neupravičeno odvzel delovnega konja (Veldpferd). Šlo je morda za podložniško tihotapsko kupčevanje in zasačenemu kmetu so odvzeli konja in ga zaprli. Deželni knez je zapovedal, naj se priprti podložnik izpusti in sodnika Kuhlja odstavi ter na njegovo mesto izvoli drugega sposobnega meščana. Vendar se je zadeva vlekla še daleč prek poletja kljub Dietrichsteinovim pritožbam pri kranjskem vicedomu proti sodniku in njegovim zlorabam sodniškega položaja.⁵⁸

⁵² AS, vic. a. F I/134/VIII/8 — 1589 okt. 13.

⁵³ B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114 sl.; AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1588 april 13.

⁵⁴ M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, o. c., str. 38; Erleuterungen IV, str. 455 sl.; MHVK 20, 1865, str. 9; AS, Urbar 1579 f 137/8.

⁵⁵ AS, Iistina — 1343 okt. 19; MHVK 17, 1862, str. 47; L. Hauptmann, Radovljica, o. c., str. 278; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 113.

⁵⁶ F. X. J. Richter, Hormayrs Archiv, o. c., str. 466; J. Parapat, Doneskl, o. c., str. 4; Erleuterungen IV, str. 456; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114.

⁵⁷ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1579; F I/87/I/1 — 1579.

⁵⁸ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1569 jan. 8, jul. 29, avg. 3.

Drugo področje sodnikovih obveznosti je bilo upravljanje z mestnimi finančnimi posli. Sodnik je bil dolžan pobirati mestni davek (Hofzins), ki so ga plačevali tržani oziroma meščani za svoje hiše in posest v Radovljici. Po urbarju iz leta 1498, ki pa je vsebinsko precej starejši, so tržani plačevali mestnega davka od hiše, glede na njeno velikost, od 25 do 50 soldov, od gospodarskega poslopja (Stadstatt) po 8 soldov in 1 heller (= 2 denariča) kot pisarniški novčič, vsi, ki so imeli njive pa še po 9 soldov od vsake. Lahko rečemo, da so bili skoraj enaki mestni davki tudi v letu 1579, samo da so bili izraženi v krajcarjih. Za hišo so tedaj plačevali od 16 kr. 2 črna feniga do 33 kr. 1 črni fenig, za gospodarsko poslopje 5 kr. 2 črna feniga, za njivo po 6 kr. 1 heller, a od vrta glede na velikost, tudi do 2 kr. 2 črna feniga. Vendar so bile posamezne hiše tedaj oproščene mestnega davka. Taki sta bili hiša Janeza Lovšina in zadnja hiša (prednja je bila ob tržnem prostoru) Pangraca Kuplenika. Posebej se kot davka prosta hiša omenja hiša gozdnega oskrbnika (radovljiškega gospostva ali deželnega kneza?) Petra Divjaka (Wilden) in nato njegove vdove Olimpije; pogoj za oprostitvev je bil, da bo dobro vzdrževal hišo.⁵⁹ Sodnik je mestni davek pobiral v celoti v mesecu novembru ob zboru občine na Martinovo. Proti temu so se leta 1586, kakor že vemo, pritožili člani občine in predlagali naj se davek pobira tekoče skozi leto, sodnik pa naj zbrane zneske denarja proti potrdilu sproti izroča uradu.

Radovljica je že pred koncem srednjega veka imela v zakupu tri mitnice: v Radovljici, na Jesenicah (ki je 1579 sodila v belopeško deželsko sodišče) in v Bohinju (leta 1579 v blejskem deželskem sodišču). Zanje je bila leta 1579 izdana tudi nova tarifa s podrobnim seznamom blaga, od katerega se je pobirala mitnina in njena višina. Za mitninske dohodke oziroma za plačilo zakupnine je bil odgovoren sodnik. Pred koncem srednjega veka je bila zakupnina za vse tri mitnice 40 liber in 4 solde, ki jih je moral sodnik ob roku predati uradu v Radovljici (»Das gericht im marckht zw Radtmanstorff dint von den Meuten 40 lb. 4 sol.«).⁶⁰ V zadnji četrtini 16. stoletja, leta 1579, so bile vse tri mitnice ponovno dane v obnovljeni zakup mestu Radovljica pod pogojem, da vsakokratni sodnik namesto plačila dobi znesek pobrane mitnine, ki ostane po plačilu zakupnine.⁶¹

Davek je proti koncu srednjega veka skupaj z dohodki treh mitnic prinašal 74 liber denaričev in 4 solde. Sodnik je moral od zbranega denarja oddati 72 liber mestnemu gospodu na uradu v Radovljici, ostanek pa je pripadal sodniku. Leta 1579 so bili dohodki od mestnega davka, treh mitnic in sodne takse precej višji, kakor leta 1498. Sodnik je moral ob roku oddati uradu 91 gld. 15 kr., preostanek pa je šel njemu kot plačilo. Vendar se zdi, na podlagi notice ob koncu spiska obvezancev mestnega davka, da je šla sodniku celotna vsota tega davka (»Jeden Sattrichter zu Radtmanstorff gebuert diser Jetzgemelt völlig Hofzins einzunembem«).⁶² Morda je bila tudi s tem povezana pritožba občine nekaj let pozneje. Mestni sodnik je torej dobival plačilo od pobranih mestnih davkov in od mitnin, ki jih je imelo mesto v zakupu.

*

*

*

Že zgodaj, vsaj v začetku 11. stoletja je ob vasi Radovljica na terasnem polju stala lastniška cerkev, posvečena sv. Petru in bila vključena v prefaro s se-

⁵⁹ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 119 sl.; AS, Urbar 1579 f 123 sl., 127, 135; AS, vic. a. F I/134/VIII/10 — 1597 marec 28.

⁶⁰ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 123.

⁶¹ AS, Urbar 1579 f 141: »Mer haben die von Radtmanstorff drey Meutt, aine in der Statt vnnd Landgericht, die annder zu Assling, die dritt in der Wachein. Vnnd nach dem vor Jaren die Statt Radtmanstorff khain Gericht gehabt, Sein Inen solche Meutt vnnd Hofzins doch nur so weitt Sich die Rinckhmuur vnnd derselben Dachträf erstreckht, Zu jårlichen bestandn verlassen, damit sich von dem vberschus ain Jeder Sattrichter anstatt ainer besöldung endthalten müge, welichen Hofzins, Meutt vnnd gerichtgelt Sy biss dato geraicht haben vnnd bringt solliches zusammen. Benändtlichen ainvnndneutzig gulden Reinisch fünfzehen khreuzer, idest 91 gld. 15 kr.

⁶² AS, Urbar Register 1498 f 123; Urbar 1579 f 141.

dežem v vasi Rodine. Z ortenburško posestjo in utrjevanjem te rodbine južno od Karavank od druge polovice 12. stoletja dalje se je začel proces, ki je pripeljal do tega, da se je sedež prafare iz Rodin prenesel v Radovljico. Leta 1296, kakor že vemo, se prvič omenja radovljiška prafara (plebs) in župnik (plebanus cum prebenda civitatis), a cerkev sv. Petra leta 1325, torej v času, ko je po našem mnenju že obstajal trg Radovljica.⁶³

Radovljiška prafara je bila zelo obsežna, zajela je Deželo, spodnji del Doline, vasi v Dobravah ter Blejskem kotu in v Bohinju. V njej so nastajali mnogi vikariati, nekateri že zelo zgodaj. Med njimi so bili npr. sv. Martin na Gradu (Bled) in v Srednji vasi v Bohinju; oba ustanovljena še v času, ko je bil sedež prafare v Rodinah. Vikariati so bili še pri cerkvi sv. Jurija v Zgornjih Gorjah in cerkvi Janeza Krstnika v Zasipu. Povsod tod so pozneje zrasle župnije. Leta 1362 sta bili radovljiškemu župniku podrejeni še cerkvi v Dovjem in Kranjski gori, ki je nastala s kolonizacijo od začetka 14. stoletja dalje. Poleg tega sta se vikariata uveljavila v Mošnjah in na Koroški Beli. Povsod tod so tudi nastali župnijski sedeži. Iz velike prafare so počasi nastajale mnoge župnije in se osamosvajale.⁶⁴

Kljub pritisku Ortenburžanov, ki so hoteli spraviti tudi prafaro pod svoj vpliv, so oglejski patriarhi znali ohraniti radovljiško župnijo s patronatskimi pravicami v svojih rokah skoraj do konca 14. stoletja. Šele leta 1394 je papež Bonifacij IX. grofu Frideriku potrdil patronatske pravice, med drugim tudi za župnijo Radovljico in Gorje, kjer jo je dotlej imel kranjski arhidiakon. Vendar je mogel ortenburški grof ustoličiti župnike v Gorjah, Mošnjah in Naklem le s pristankom radovljiškega župnika. Patronatske pravice so si torej Ortenburžani pridobili šele v času, ko je moč oglejskega patriarhata že močno oslabela in ko se je Radovljica že uveljavila kot trg, nad katerim so imeli mestne pravice, ter je bil v njem tudi že sedež gorenjskega arhidiakonata (prej v Kranju). Ni pa bilo brez pomena tudi to, da so postajali župniki v Radovljici celo člani ortenburške rodbine, kjer so nam do tega časa znani kot župniki le Lovrenc, Viljem de Cucagna (her Wilhelm pharerer ze Radmarsdorf — 1333) z dvema pomočnikoma, Jakobom in Bertoldom, ter Henrik (1362).⁶⁵

Ko so Habsburžani leta 1461 ustanovili ljubljansko škofijo, so ji podredili tudi radovljiško župnijo; toda pridržali so si pravico prezentacije župnikov in jo tedaj podelili ljubljanskemu stolnemu proštu Lenartu pl. Jamnitzu. Odslej dalje so bili ljubljanski stolni prošti hkrati radovljiški župniki in obe službi sta bili z arhidiakonom združeni v enih rokah. Ljubljanski prošt je v glavnem prebival v Ljubljani, v Radovljici pa je imel svojega vikarja; obe službi sta bili povezani do 1891. leta.⁶⁶

V tem času je bilo v radovljiški župniji poleg farne cerkve in kapele sv. Pankracija v Pustem gradu še 22 cerkva, pri vsaki pa cerkveni ključarji iz vrst vernikov cerkvenih skupnosti, ki so pomagali duhovnikom pri upravljanju oziroma vodenju gospodarskih zadev v zvezi s cerkveno stavbo. Cerkve in njihovi ključarji v letu 1464 so bili naslednji:

cerkev sv. Marka v Vrbi (Rupert in Simon Prešeren),
cerkev sv. Jurija in Nikolaja v Zg. Gorjah (Janez Venčaj in Krištof Janc),
cerkev sv. Petra na Gori pri Begunjah (Jakob Smrekar in Lenart ter Jakob Matuča),
cerkev Naše Gospe v Lescah (Miha Volf in Martin Krail),
cerkev sv. Martina na Bledu (Klemen Rabič),
cerkev sv. Klementa v Rodinah (Matevž Venek, Klemen Relj, Luka Križe in Tomaž Prešeren),

⁶³ M. Kos, Topografija II, str. 499; J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, Ljubljana 1897, str. 19.

⁶⁴ M. Kos, Creine Mons — Krainberg — Kranjska gora, o. c., str. 117; J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c., str. 23 sl.

⁶⁵ E. Klebel, Carinthia 3, 1927, str. 17; J. Lavtižar, Radolice, o. c., str. 19; J. Gruđen, Zgodovina, o. c., str. 465.

⁶⁶ J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c., str. 23.

cerkev sv. Martina v Žirovnici (Ožbolt Triplat in Anton Glaser),
 cerkev sv. Urha in Mihaela v Begunjah (Jakob Kesero, Krištof Trebelj in Boštjan Dušec),
 cerkev sv. Nikolaja v Breznici (Štefan Framce in Peter Anderle),
 cerkev sv. Radigunde na Bregu (Jožef Veraus in Jurij Vlagonja),
 cerkev sv. Ruperta v Studenčicah (Lenart Vrogonvec, Tomaž Grišl in Simon Behaimb),
 cerkev sv. Lamberta v Lancovem (Peter Pušman, Jurij Rapatelj in Vašte Prešeren),
 cerkev sv. Lenarta na Jesenicah (Miha Šlegel in Matija Roši),
 cerkev sv. Jošta pod Goro (Jakob Vrbanič, Pavel Ovsenek in Lenart Lakner),
 cerkev Naše Gospe v Kranjski gori (Lovro Čehelj in Ulrik Mihovec),
 cerkev sv. Jakoba v Lešah (Andrej Jakula, Krištof Pernuš in Jošt Gelmar),
 cerkev sv. Lovrenca v Ljubnem (Primož Pičman, Marko Male in Miha Marušič),
 cerkev sv. Jakoba v Podbrezju (Janez in Matija Pavlin),
 cerkev sv. Krištofa »am Hardt« (Jurij Pecar in Marko Kordeš),
 cerkev sv. Andreja v Mošnjah (Gregor Kuplenik, Lovro Globočnik in Mihael Kordeš),
 cerkev sv. Lenarta v Kropi (Jakob Solar in Andrej Krail) in
 cerkev sv. Lovrenca v Zabreznici (Lovro Čehelj in Tomaž Vrešec).⁶⁷

Po radovljiški matrikuli iz leta 1468 naj bi fara tedaj obsegala ozemlje naslednjih desetih sedanjih župnij: Radovljica (z Lancovim), Begunje (s sv. Petrom na Gori), Breznica (z vrsto vasi), Jesenice, Kamna gorica, Kropa, Lesce, Leše, Mošnje in Gorje.⁶⁸

Povezana z ljubljansko škofijo se je Radovljica tudi pod vplivom ljubljanskega stolnega prošta odprla v širši duhovni svet. Prvi stolni prošt in župnik Lenart pl. Jamnizer je dal napisati matrikulo radovljiške župnije in njenih podružnic. Napisal in ilustriral jo je leta 1468 radovljiški pisar in tržan Janez (Johannes scriptor civis de Ra(d)mansdorff). To je najstarejša matrikula ljubljanske škofije; med drugim je znana tudi zavoljo tega, ker je v njej okoli leta 1600 dodan zapis s slovenskimi imeni mesecev. Zapisal jih je verjetno takratni župnik in ljubljanski stolni prošt Gašpar Freudenschuss.⁶⁹ Že pred letom 1470 na dunajski univerzi doktorirani Radovljčan Pavel Knaver je postal Jamnizerjev naslednik kot ljubljanski stolni prošt in župnik v Radovljici (in nato v Moravčah).⁷⁰ Posamezni Radovljčani so kot duhovniki delovali širom po Sloveniji. Tako je v zadnjih dveh desetletjih srednjega veka do leta 1498 skrbel za mariborske vernike na desnem bregu Drave magdalenski župnik Boltežar iz Radovljice.⁷¹ S prehodom iz trga v mesto, s porastom gospodarske moči meščanov in kulturnim dvigom je povezovati tudi obnovev in povečavo stare cerkve. Župna cerkev je najprej z dograditvijo prezbiterija in nato tudi z veliko dvoransko ladjo dobila svojo poznogotsko podobo (v letih 1492/5) in jo ohranila do danes.⁷²

V tem času sta v Radovljici, verjetno kot odsev poglobljenega verskega čustvovanja nastali bratovščini sv. Trojice (1469) in sv. Rešnjega telesa (1485). Pozneje, v 16. stoletju, so bratovščine delovale tudi v Lescah, na Bledu, v Begunjah in Rodinah.⁷³ Organizirani sta bili vsekakor podobno kakor druge sočasne bratovščine v mestih na Kranjskem.

Bratovščina sv. Rešnjega telesa je imela kot beneficij oltar sv. Rešnjega telesa v farni cerkvi sv. Petra; prav tako je tudi bratovščini sv. Trojice verjetno pripadal eden izmed oltarjev v isti cerkvi. Obe bratovščini sta v 16. stoletju iz svojih dohodkov vzdrževali kaplana. Pri bratovščini sv. Trojice ga je dovolil cesar Maksimilijan I. že leta 1509; pri drugi bratovščini ga srečamo precej pozneje.⁷⁴

⁶⁷ AS, vic. a. F I/54 — 1464 s. d.; F I/35/60 — s. d.; F I/60 Ecclesiastica XX — s. d.; F. Steska, Radovljiška matrikula iz leta 1468, GMS 2, 1923, str. 29; J. Gruđen, Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 54.

⁶⁸ V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 29.

⁶⁹ Prav tam, str. 24.

⁷⁰ P. Simoniti, Humanizem, o. c., str. 120.

⁷¹ J. Koropec, Maribor v drugi polovici 15. stoletja, ČZN 26, 1990, str. 108.

⁷² J. Gruđen, Cerkvene razmere, o. c., str. 116.

⁷³ AS, vic. a. F I/36/60 Ecclesiastica — s. d.

⁷⁴ Prim. J. Parapat, Doneski, o. c., str. 5; J. Lavtižar, Radolice, o. c., str. 24; že F. X. J. Richter navaja več darilnih in kupnih listin v korist bratovščine sv. Trojice; AS, vic. a. F I/35 — 1518 maj 13, 1571 avg. 23.

Župna cerkev, stolni prošt oziroma župnik in obe bratovščini so si z volili, darovnicami in z nakupi pridobili kar dovolj posesti oziroma dohodkov (iz tega sta bratovščini vzdrževali kaplana).⁷⁵ O zemljiški posesti župnije in obeh bratovščin ter o dohodkih od njih nam dajeta nekaj podatkov tudi oba urbarja radovljiškega zemljiškega gospodstva.

Župnišče (Pharrhof) je imelo vrt in pred njim na polju 4 manjše ter 10 večjih njiv; za njihovo obdelavo (oranje) je bilo potrebno osem in pol delovnih dni. Poleg tega je imela župna cerkev oziroma župnik v radovljiškem zemljiškem gospodstvu tri podložne kmetije v Predtrgu in še en domec. Poleg tega je imel ljubljanski stolni prošt in hkrati župnik v Radovljici že pred letom 1498 pod župniščem dvorec in zanj plačeval 25 soldov (16 kr. in 2 črna feniga) mestnega davka, a pred koncem 16. stoletja je imel v Predtrgu še dve podložni kmetiji. Leta 1595 se omenja tudi proštova pristava, ki kaže na večjo posest. Radovljiški župnik je imel v 16. stoletju pravico do tretjine žitne desetine od vseh podložniških kmetij v Predtrgu; prav tako pa tudi do tretjine desetine od piščancev in jajc v radovljiškem gospodstvu že po urbarju iz leta 1498.⁷⁶

Se leta 1518 je bratovščini sv. Rešnjega telesa Matevž Ramovš iz Begunj podaril svoj travnik. Po urbarju iz leta 1579 pa je imela sedem njiv, za katere je bilo potrebnih polsedmi dan oranja. Poleg tega je tedaj imel kaplan te bratovščine še štiri polja in je od tega plačeval 24 kr. in 2 črna feniga mestnega davka; kaplanu je bila dana v užitek še velika njiva (poldrugi dan oranja). V času reformacije je bratovščina dala kot svoj beneficij vikarju Matiji Grošlju kaplanijo pri oltarju sv. Rešnjega telesa.⁷⁷

Bratovščini sv. Trojice, ki je že poprej imela premoženje, je leta 1511 prodal svoje svobodno posestvo na Gradišču ljubljanskemu proštu in radovljiškemu župniku za bratovščino sv. Trojice tudi radovljiški meščan Krištof Moffia (Mobia). Po urbarju iz leta 1579 pa je imel tudi kaplan te bratovščine štiri njive in je zanje plačeval 24 kr. 2 črna feniga mestnega davka. Poleg tega sta imela kaplana obeh bratovščin še vsak po eno veliko njivo, ki sta jih bratovščini dobili od skupne gmajne, ko so jo meščani spremenili v polje.⁷⁸

V večjem delu prve polovice 16. stoletja imamo za Radovljico malo vesti o dogajanju na cerkvenem področju. V tem času ne poznamo tudi nobenega župnika po imenu, medtem ko si v drugi polovici zaporedoma sledijo Rupert Kuplenik-Semodius, Matija Letonja (Letoniya), Tomaž Reitlinger, Gašpar Freudenschuss in Andrej Kralj (Crallio) že v 17. stoletju.⁷⁹ Stanje se je spremenilo torej v drugi polovici stoletja. Tedaj je cerkveno življenje pretresalo reformacijsko gibanje, ki ni šlo mimo Radovljice, in spori med župniki in zakupniki radovljiškega zemljiškega gospodstva. Že župnik in ljubljanski stolni prošt Rupert Kuplenik (u. 1560) se je bil z Volbenkom Dietrichsteinom okoli desetine. Župnik je zahteval vsak tretji snop žitne desetine; ki bi jih sam pobiral v lastni režiji v naturi. Imetnik zemljiškega gospodstva mu je njegovo tretjino desetine dajal v premajhnih gotovinskih zneskih.⁸⁰ Spor se je vlekel in ga v podobni obliki zasledimo še leta 1589. Nič manj dolgotrajen ni bil spor okoli posesti, ki ga je sprožil Volbenkov naslednik Moric Dietrichstein. Ta si je zaželel ob grajskem poslopju v Radovljici park. Med drugim je hotel vanj vključiti tudi župnijski vrt ob cerkvi sv. Petra. Zdi se, da je leta 1566 prišlo do nekakega sporazuma. Dietrichstein je namreč tedaj sporočil deželnoknežjemu nakladničarju v Kranju Volfu Burgerju, da je prošt in župnik Matija Letonja pripravljen zamenjati žup-

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 112 sl., 129; AS, Urbar 1579, 425, 430 sl., 431; AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁷⁷ AS, vic. a. F I/35 — 1573 april 14. jul. 23; AS, Urbar 1579 f 129, 427.

⁷⁸ AS, Urbar 1579 f 129, 151/2.

⁷⁹ J. Lavtižar, Radolica, o. c., str. 19; V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 25; AS, vic. a. F I/35 — 1553 avg. 18, 1566 s. d., 1577 febr. 7; F I/54 — 1566 s. d.; F I/54 Ecclesiastica VI — 1580 jan. 31; F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁸⁰ V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 29; AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1553 avg. 18.

nijski vrt za drugo zemljišče, sam pa bo ta vrt spremenil v grajski park.⁸¹ Vendar se je zadeva še vlekla. Šele v maju 1573 so določili, naj bi se župnijski vrt zamenjal za njivo predtrškega podložnika Pankraca Kuplenika in bodo pri tem poskrbeli, da župnik ne bi bil oškodovan.⁸² Pri zamenjavi pa si je Dietrichstein verjetno prilastil še župnijski sadovnjak in ribnik, zavoljo česar se je spor začel znova. Vse skupaj je še poslabšala reformacija, ki jo je Dietrichstein vneto podpiral, a novi župnik in prošt Tomaž Reitlinger in njegov vikar Matija Grošelj sta že začela boj proti njej. Že leta 1571 je župnik opominjal sodnika in svet, da je deželni knez ukazal bratovščini sv. Rešnjega telesa, naj izroči beneficij katoliškemu duhovniku, ki ga sme župnik predlagati.⁸³ Spor se je vlekel še leta 1592, čeprav naj bi Moric Dietrichstein še za svojega življenja župniku vrnil sadovnjak in ribnik. Tedaj sta si stala nasproti novi zastavni gospod grof Volbenk Thurn in prošt ter župnik Gašpar Freudenschuss.⁸⁴

V času Gašparja Freudenschussa je reformacija v Radovljici, ki je vplivala na ta spor, prihajala do viška in nato sorazmerno hitrega zloma.⁸⁵ Že leta 1585 so na njegove pritožbe deželnoknežji komisarji zasliševali protestantske radovljiške meščane. Po poročilu komisarjev, da so se meščani oprijeli lutrovske vere, je nadvojvoda Karel ukazal, naj v Radovljici zamenjajo mestni svet in vse tamkajšnje deželnoknežje uradnike s sposobnimi katoliškimi osebami. Kranjski deželni vicedom Nikolaj Bonhomo je aprila 1588 ukazal, da morajo do konca meseca junija mesto zapustiti sodnik Valentin Asslar, mestni pisar Bartolomej Zajec (Hass) ter meščani Jeronim Černe, Andrej Jernejc in Lenart Nastran.⁸⁶ Izgnanci so zapustili mesto šele po več kakor enem letu. Namesto njih pa so prišli novi protestanti s podeželja: Pavšin, Močnik in Mandlič. Vrnili se je tudi Nastran. Vsi pa so čakali v mestu na deželnoknežji ukaz o izgonu. Toda odpor je bil zaman, pod nadvojvodo Ferdinandom je bila reformacija kmalu zadušena.⁸⁷

*
* *
*

Radovljiška meščanska naselbina (trg in nato mesto) je imela na pomolu, kjer je nastala, le malo prostora. Poleg cerkve in župnišča, gradu in njegovih gospodarskih poslopij in morda še nekaj hiš iz časa pred nastankom trga je bilo na pomolu prostora samo za podolgovat, skoraj četverokoten tržni prostor, ki se je proti severozahodu zoževal do mestnih vrat in so ga na obeh podolžnih straneh, še posebej ob robu pomola proti Savi, obkrožale meščanske hiše. Težišče poseljenosti v naselbini je bilo prav ob tej strani tržnega prostora. Tu so šle hišne parcele, kjer so za hišami praviloma stala še gospodarska poslopja, skoraj do obzidja, ob katerem je šla pot za dostop na obrambne hodnike. Med hišami so bili posamezni prehodi za dostop na tržni prostor. Na nasprotni strani trga je bilo število hiš mnogo manjše in se zdi, da so se manj načrtno postavljale. Meščanska naselbina je bila majhna od svojega začetka dalje skozi vse obravnavano obdobje in še naprej. Zavoljo tega so jo tudi sodobni viri označevali kot »mestece Radovljica« (Stadtl Radmanstorff). V trgu in nato mestu je bilo znotraj obzidja vsega skupaj največ 43 do 45 hiš. Približno toliko, pa tudi manj, je bilo polnopravnih meščanskih družin.⁸⁸

Mesto je bilo že pred koncem srednjega veka povsem utrjeno in obdano z obzidjem s četverokotnimi in okroglimi stolpi in tremi vrati (gorenja, doljenja

⁸¹ AS, vic. a. F I/54 Ecclesiastica VI — 1566 s. d.

⁸² Prav tam — 1573 maj 6.

⁸³ AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1571 avg. 23, glej še akte 1572/3 prav tam.

⁸⁴ Prim. AS, vic. a. F I/54 Ecclesiastica VI — 1592 jul. 28; prav tam — 1576 sept. 14 in 20, 1577 febr. 2; F I/35 — 1577 febr. 7.

⁸⁵ A. Rabensteiner, Die Herrschaft Veldes 1500—1641, Innsbruck 1977, str. 240 sl.

⁸⁶ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1587 jul. 7; F I/54 Ecclesiastica VI — 1585 s. d. (po 18. juliju); 134/VIII/1 — 1588 april 13.

⁸⁷ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1589 maj 5; J. Parapat, Doneski, o. c., str. 10.

⁸⁸ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1522 maj 2 — »der ganntzen gemain des Statts zu Radmansdorff«.

in vrata v jarku, ki so vodila v Dol in proti Predtrgu). Hiše so bile še v 16. stoletju večinoma lesene («... maistens Thails nur von Holzwerch erpawt...») in tudi krite so bile s škodlami.⁸⁹ Vendar so začeli tedaj graditi tudi že zidane hiše v poznogotskem stilu, katerega elemente kažejo še danes mnoge obnovljene hiše iz tega časa. Hiše so bile praviloma s čelom obrnjene proti tržnemu prostoru in mnoge so za hišo imele gospodarska poslopja (Stadl). Okna so vsaj premožnejše hiše že imele zasteklene. Tako je npr. župnik in prošt Freudenschuss leta 1595 zaprosil brata Nikolaja, naj mu pošlje steklarja, da mu bo zasteklil pristavo in novo čumnato v proštijem dvorcu.⁹⁰ Mesto je bilo še v 16. stoletju brez vode. Meščani so jo s konji vozili v sodih iz Save, ki je tekla globoko pod pomolom, ali jo na glavi nosili na svoje domove. Leta 1577 je kranjski vicedom pripravljala akcijo za napeljavo vode v mesto. Izpod hribov bi speljali nekaj izvirov po macesnovih ceveh na sredo tržnega prostora. Napeljava z lesom, potrebnimi železnimi deli in s plačilom mojstru, ki bi vodovod speljal, naj bi brez meščanske robote stala 300 gld. Za vodovod bi vicedom prispeval 50 gld., prav toliko je bil pripravljen dati prošt, torej župnik, meščani pa so obljubili dati 100 gld.⁹¹ Vendar tedaj z vodovodom še ni bilo nič.

V trgu oziroma mestu je v vsem obravnavanem obdobju živelo glede na število hiš kakih 250 do 300 prebivalcev, njihovo število se je malo spreminjalo po posameznih obdobjih. Za populacijski razvoj v prostoru znotraj mestnega obzidja ni bilo možnosti. Šele pozneje se je povečevalo prebivalstvo v Predtrgu in v pravem predmestju (Podmestu) in drugje.⁹²

Težko bi mogli z gotovostjo reči ob pomanjkanju neposrednih virov, od kod je bilo prvo prebivalstvo v novo nastalem trgu. Glede na poznejšo podobo etnične pripadnosti tržanov oziroma meščanov bi mogli soditi, da je tudi v najstarejšem obdobju meščanske naselbine prevladovalo slovensko prebivalstvo, ki je deloma prišlo tudi iz neposredne agrarne okolice. Tu je mogoče iskati vzrok za prvotno ohranitev istega imena za obe naselbini, vas in trg. O tržanih tudi iz vasi Radovljica govori dejstvo, da so tržani in nato meščani ter vaščani Predtrga imeli skupno planino na Jelovici na Visokem vrhu. Prav tako so imeli prebivalci nove naselbine njive v severnozahodnem delu Radovljiškega polja, zahodno od Oble gorice in Dola, ki loči Radovljico od Predtrga; vzhodno od tod pa so bile njive predtrških vaščanov.⁹³ Vendar so bili med prvimi tržani tudi tujci, ki so sem prišli na pobudo Ortenburžanov. Prvi znani tržan, Gramaflanz, je bil nedvomno nemškega izvora, ki se je nato s poroko povezal z manjšo viteško družino na Gorenjskem. Če je bil prvi radovljiški znani trški sodnik Ulrik neznanega etničnega izvora, je bil tržan Matejle nedvomno slovenskega rodu. Šele pred koncem srednjega veka se je ohranil prvi spisek radovljiških meščanov v zvezi s pobiranjem mestnega davka. Meščani in hišni lastniki so tedaj bili: Krištof, Pangrac in Primož Moffia (Momia, Mofier), Janez Kovač (Schmid), Vid Lorber, Urban Pretnar, Jurij Štrizec (Scherer), Martin Bem, Matej Žnidar (Schneider), Andrej Hren, Peter Tesar (Zimmermann), Boltažar Knavr, Lenart Močan, Gašpar Krznar (Kürsner), Miha Kuhelj (Kuchlin), Miha Žnidar (Schneider), herr Martin Možina, Janez Pisar (Schreiberin) ter Somrak, Renko, Mikl,

⁸⁹ AS, vic. a. F I/87/I/3 — ok. 1588; F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁹⁰ AS, vic. F I/60, o. c.

⁹¹ AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22.

⁹² Se v letih na prehodu iz 19. v 20. stoletje je prebivalstvo zelo nihalo in v mestu malo poraslo glede na naše obdobje.

Leto	Mesto		Predtrg		Predmestje	
	Hiše	Preb.	Hiše	Preb.	Hiše	Preb.
1874	48	423	49	436	48	413
1894	42	295	50	278	48	336
1905	43	347	58	407	59	385
1910	44	323	?	?	71	435

Rezultati ljudskih štetij po Ortsrepertorijih; J. Rus, O tipu mesta, o. c., str. 739.

⁹³ H. Uršič, Postanek in razvoj, o. c., str. 7; AS, Urbar 1579.

Brešar, Jaklin in Francesco, ki so plačevali višji mestni davek: pol nižje obveznosti so imeli Štefan Kurpotz, Lenart Zavrl, Janez Mesar (Fleischaker), Miha Begenk (Wegeinck), Klemen Lubnič, Pavel Černe (Schwartz), Pavel Tkalec (Weber), Tomaž Mesar (Fleischagker), Krištof Iglíč (Nadler), Filip Žnidar (Schneider), Jurij Prebil, Boltažar Mesar (Fleischhagker) in poleg njih še Mohar, Šega, herr Lenart in Doga. Eno takih hiš je imel poleg svoje še Jurij Štrizec. Štirideset meščanov je posedovalo 41 hiš, po eno sta imeli obe bratovščini, in tam sta bila kaplana (gospoda).⁹⁴

Vsi radovljiški meščani so v tem času že imeli priimke, kar je bilo značilno tudi za vaško prebivalstvo na radovljiškem zemljiškem gospostvu že okoli srede 15. stoletja. V mestu je prevladovalo, tako sodimo, prebivalstvo slovenskega izvora, del prebivalstva je verjetno pripadal tudi nemški narodnostni skupini, v njem so bile tudi tri ali štiri italijanske družine, ena pa je bila morda češkega izvora.

Prebivalstvo v Radovljici, tako se zdi, se je hitro menjavalo. V obdobju od konca srednjega veka do novega spiska meščanov iz leta 1579, se kot meščani pojavljajo Jurij Dienstmann, Gregor Gerstmayer, Martin Ogelnik, Anton Kuhelj, Franc Kuhelj, ki je bil sodnik leta 1569. Primož Zeyninger, Jurij in Janž Flasch, Nikolaj Vovk (Wolf), Jakob Prešeren, Gregor Žnidar (Schneider), Primož Zidar (Maurer), Ahac Osteyer, ki je prebival v Lampuhovi hiši, Klemen Prešeren, ki je kupil Pesjakovo hišo, Lamprecht Krznar (Kürsner, Lamprecht von Radmanstorff), Boštjan Platnar (Lambatter), Ulrik Stosser, ki je bil leta 1504 sodnik, Plavc in Tesar (Zimmermann).⁹⁵

Leta 1579, ko imamo nov seznam plačnikov mestnega davka, je bilo le malo meščanov z dosedaj znanimi priimki. Večinoma so prišli v Radovljico na novo. Tega leta so bili meščani naslednji: dediči Jurija Dienstmanna, Gašpar Žirovc, ki je imel še hišo Primoža Zidarja, dediči Gregorja Gerstmayerja, ki so imeli še hišo Weinfuererja, Andrej Jernejc, dediči Martina Ogelnika iz Hlebc, Jurij Ode-ruh (Wuchner), Krištof Černe, Janž Lovšin, Bartolomej Javšinger, Klemen Krelj, ki je kupil Ogelnikovo in hišo Flaschovih dedičev, Franc Tepež (Schlager), Osvald Mlinar, Ahac Osteyer, ki je kupil še hišo Nikolaja Vovka, Osvald Porenta, ki je imel hišo na vogalu (im Zipf), Luka Jernejc, ki je imel poleg svoje tudi hišo Nikolaja Vovka, Luka Jernejc, ki je imel Plavčevo hišo, Klemen Prešeren, ki je kupil še Pesjakovo hišo, Gašpar Košar, Pavel Moffia, ki je delil hišo z Andrejem Moffia, a je imel še domec, nekoč last Spariša (Sparisch), Lenart Piernsack, Andrej Moffia, dediči Jakoba Prešerna, Jurij Oblak, Valentin Aslar (Asser), mestni sodnik leta 1588, Mohor Muhavec, Lovrenc Mulej, dediči Pangraca Kuplenika s prednjo in zadnjo hišo, v kateri je bil Gašpar Žirovc, dediči Gregorja Žirovca, ki so bili v hiši Gregorja Zidarja, Blaž Poznik, Gregor Nastran, Lenart Vidic, gospod Peter Kuplenik, gospod Marko Ratkheb in dediči Morica Dietrichsteina, ki je imel nekdanjo hišo Krištofa Moffia.⁹⁶

Tega leta je bilo v mestu samo 31 meščanov, ki so bili lastniki 38 hiš, dve hiši sta bili kaplanski, hišo Krištofa Moffia pa je Dietrichstein, kakor pravi vir, počasi pridobil. Hišo je imel v mestu tudi Janž Divjak (Wild), lovski mojster, katerega rodbino smo spoznali še pred koncem srednjega veka. V mestu je bil prostijski dvorec, v katerem je praviloma prebival vikar, ker je prošt in hkrati radovljiški župnik živel predvsem v Ljubljani. Nekaj hiš pa je moralo biti praznih.

Do začetka 17. stoletja se nato omenjajo še naslednji radovljiški meščani: Lenart Nastran, Andrej Jernejc, Jeronim Černe, Bartolomej Zajec (Hass), mestni

⁹⁴ AS, st. a. F 282, Urbar Register 1498 f 119 sl.

⁹⁵ Prim. AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5; prav tam F I/134/VII/3 — 1569 jan. 8, jul. 29, avg. 3; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114; F. Gestrin, Mltinske knjige, Ljubljana 1972, str. 52, 170 sl., 183, 187; A. Dimitz, II, str. 122.

⁹⁶ AS, Urbar 1579 f 123 — 146, 423 sl.

pisar, Povšin, Močnik, Mandlič in Urban; morda je bil meščan tudi Andrej Rogač.⁹⁷

Po gospodarski in poklicni strukturi mestnega prebivalstva so v Radovljici, podobno kakor v drugih mestih na Slovenskem, prevladovali obrtniki uslužnostnih obrti, ki so s svojimi izdelki krili lokalni trg. Med njimi so bili krojači, mesarji, zidarji, tesarji, krznarji, tkalci sukna in platna, štrizec sukna, kovači, izdelovalec solitra in kar številni gostilničarji. Morda so v zvezi z železarstvom delali za širši trg le kovači in izdelovalec igel (npr. Zeyninger, Nadler). Manjši del meščanov se je ukvarjal s trgovino in (ali) s poklicnim tovarništvom. Taki so bili npr. Lampreht Krznar, ki se je poleg svoje obrti posvečal tudi trgovini z žebli in drugim blagom, dalje Boštjan Platnar in zlasti člani rodbine Moffia.⁹⁸ Seveda so mnogi meščani poleg vsega tega tako ali drugače posegali tudi v kmetijstvo.

Čeprav se je v Radovljici prebivalstvo močno in sorazmerno hitro menjavalo, so vendar v njej obstajale tudi rodbine, ki so živele v mestu po več rodov dolgo. Mednje vsekakor sodijo družine Černe, Žnidar, Kuhelj, Prešeren, Kuplenik in Moffia. Prav poslednja je sodila med najpomembnejše tudi trgovske rodbine. V Radovljici je bila že pred koncem srednjega veka in je, čeprav italijanskega izvora, morda prišla sem po dvigu trga v mesto. V začetku 16. stoletja sta bili v Radovljici dve veji te rodbine, obe tesno povezani tudi z ljubljanskim meščanskim vrhom. Anton Moffia je bil poročen s hčerko Pankraca Dolničarja (Lustalerja). Bil je v trgovskih stikih z ljubljanskim trgovcem Žigom Mospacherjem in v 30. letih tudi s trgovsko družbo Khisl — Weilhamer. Postal je radovljiški sodnik in umrl po letu 1535. Krištof Moffia pa se je oženil s Katarino, svakinjo Janža Standinota iz Ljubljane. Imel je trgovske zveze tudi z Beljakom in je tam dalj časa živel. Njegova vdova se je leta 1527 poročila s kranjskim sodnikom Janžem Creyserjem.⁹⁹

Obe družinski veji sta imeli precejšnjo zemljiško posest. Leta 1511 je Krištof prodal svojo svobodno posest na Gradišču župniku za bratovščino sv. Trojice. Tam je imel morda tudi pristavo, ki jo je leta 1579 že imel Jurij Oblakar. Njegova hiša je prišla v posest Morica Dietrichsteina. Ta si je pozneje pridobil tudi hubo Andreja Moffia v Predtrgu, a od Pavla Moffia je kupil mlin pri mostu čez Savo pod Radovljico.¹⁰⁰

Anton Moffia, ki se je proti koncu 16. stoletja spuščal v večje posle in postal tudi vojni dobavitelj za tedaj že organizirano Vojno krajino, je leta 1593, tri dni po bitki pri Sisku, po neprevidnosti padel pri Petrinji v turško ujetništvo. Po petih letih so neki kristjani na turškem ozemlju zanj založili 150 cekinov kot odkupnino iz ujetništva. To ne ravno majhno vrednost je moral po vrnitvi domov zbrati in jo dobrotnikom vrniti.¹⁰¹

*
* *
*

Ob nastanku trga in nato mesta je bila Radovljica izven tedaj obstoječih širših prometnih povezav. Skozi naselje je vodila samo nam že znana pot proti Pustemu gradu in rudarsko fužinarskemu območju pod Jelovico in dalje ali na Škofjo Loko ali proti Italiji. Proti severozahodu pa je iz trga izšla pot verjetno proti Begunjam. Prav ta pot je dala novi meščanski naselbini s trgovino z železom prvi vzgon. V bližini trga je tekla samo pot od deželne ceste skozi vas

⁹⁷ AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1588 april 13, F I/134/VII/3 — 1589 maj 5; F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 244, op. 48.

⁹⁸ AS, st. a. F 282, Urbar register 1489, Urbar 1579; S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, Ljubljanske trgovske knjige, o. c., str. 35, 145, 156; F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c.

⁹⁹ J. Zontar, Villach, o. c., str. 497, 521, 459; S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, o. c.

¹⁰⁰ Prim. op. 78; AS, urbar 1579 f 158, 429.

¹⁰¹ S. Vilfan, Mestne računske knjige kot zgodovinski vir, Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, str. 32.

Radovljico (Predtrg) proti Lescam, Bledu in Bohinju. Gorenjska deželna cesta, ki je tekla od Ljubljane na Kranj, se približala Savi, prešla čez most potok Peračico in prek Zapuž šla proti Mostam in dalje po Dolini, kjer je kolonizacija v tem času odpirala povezavo med Dolino in Beljakom čez Korensko sedlo in tudi proti zahodu v Kanalsko dolino, je bila od Radovljice kar precej oddaljena. Pot od Beljaka čez Koren po Dolini navzdol je bistveno povečala pomen gorenjske deželne ceste, zlasti še, ko je po sredi 14. stoletja začela rasti železarska dejavnost od Save do Bele peči. Na gorenjsko deželno cesto se je pred Mostami neposredno vezala stara pot iz Ljubelja prek Tržiča — Brezje — Slatno na Begunje, kamor je iz Ljubelja pripeljala tudi verjetno obstoječa pot čez Preval (1309 m), kjer je grad Kamen varoval stišišče obeh teh starih poti. Od Begunj dalje je vodila pot prek Rodin, kjer je bil prvotni sedež »radovljiške« prafare, in drugih vasi pod predkaravanškim hribovjem. Blizu Žirovnice oziroma Most se je odcepila pot na Bled in Bohinj, ki je vodila čez star savski prehod pri Bregu nasproti Zasipa.

Z nastankom trga Radovljica sta se začela promet in trgovina preusmerjati na novo tržno in nato mestno naselbino, ki je postala sprva vabljliva zavoljo svojih sejmov, tudi ob pomoči trških oziroma mestnih gospodov, Ortenburžanov, Celjskih in Habsburžanov. Vendar je njeno prebivalstvo še vse obravnavano obdobje živelo od treh gospodarskih osnov: kmetijstva, obrti in trgovine, ki je res postajala vedno bolj pomembna.

Temeljno in več ali manj zagotovljeno življenjsko osnovo je dajala zemljiška posest, ki so jo prvi prebivalci trga iz neposrednega vaškega okolja prinesli v trško oziroma mestno naselbino. Skoraj ni bilo tržana in nato meščana, ki ne bi imel manjše ali večje zemljiške posesti. Imeli so njive, vrtove, domce izven pomirja, skupne travnike in pašnike, rovtve in tudi gozdove; posamezniki pa tudi cele kmetije. Lahko bi rekli, Radovljica je postala trg in mesto, ne da bi izgubila svoj v veliki meri poljedelski značaj; skoraj vsi Radovljičani so bili v obravnavanem obdobju tudi poljedelci. To je bilo več ali manj značilno za mnoge trge in manjša mesta na slovenskih tleh. Vendar pa je treba poudariti, da je vrhnja plast meščanstva že od poznega srednjega veka zavestno vlagala v zemljiško posest, ker je bila to varna oblika investicije in hkrati trdna oblika jamstva v kreditni trgovini.

Mnogi tržani oziroma meščani so imeli poleg hiše v mestu tudi gospodarsko poslopje, od katerega so posebej plačevali mestni davek. Gojili so konje, ki so jih potrebovali za tovorjenje, prinašanje vode z reke Save in za obdelovanje njiv, prav tako pa tudi svinje za hrano in prodajo, ki so se deloma pasle v skupnem gozdu onstran Save pod Pustim gradom.¹⁰² Pred koncem srednjega veka je 20 meščanov posedovalo 71 njiv in 5 vrtov. Njive so bile v glavnem na polju zahodno od Oble gorice in za vsako je bilo plačati 9 soldov mestnega davka, a od vrtov po sold. Največ so jih imeli naslednji meščani: Francisco devet, Lenart Močan 7, Primož Moffia 6, Jurij Štrizec in Štefan Kurpots po 5 in Vid Lorber, Janž Kovač, Baltazar Knavr, Jurij Kuhelj in Pankrac Moffia po 4. Poleg tega je imela skupnost meščanov tedaj tudi skupni travnik z ledinskim imenom »Dobri travnik« in so zanj plačevali 80 soldov mestnega davka.¹⁰³

V zvezi s poljedelstvom meščanov je celjski grof Ulrik II. izdal poseben red v korist Radovljičanov, s katerim naj bi preprečili imovinske prekrške na polju v njihovo škodo. Če je kdo na skrivaj ponoči požel tuje žito ali si je prisvojil celo kopico in so ga odkrili, so mu po določenih reda javno iztaknili oči. Če pa je ukradel manjšo množino žita, je bil v Radovljici na trgu vklenjen za en dan v klado, moral je povrniti storjeno škodo in pri izpustitvi priseči, da ne bo odšel z nikomur v sovraštvo iz trga. Kdor bi ukradel ponoči ali podnevi s polja kako vrednost, temu naj bi za kazen odrezali uhelj in ga vklenili v klado dve nedelji

¹⁰² AS, Urbar 1579 f 152/3.

¹⁰³ AS, st. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 119 — 123, f 27.

na trgu. Kdor je podnevi ali ponoči s srpom odžal žito, naj bi plačal 12 denaričev kazni ter šel za celo soboto na radovljiškem trgu. Če pa je to storil s koso, je moral plačati dvojno kazen in odsedeti v soboto v kladi. Kdor pa je komu ukradel seno, je moral iti za dve nedelji v klado na trgu in je bil kaznovan še s 60 denariči, poleg tega pa je moral oškodovancu povrniti škodo.¹⁰⁴ Morda je tudi v teh strogih kaznih videti pomembnost poljedelstva za meščane.

V naslednjih desetletjih so si radovljiški meščani še povečevali zemljiško posest. Po urbarju iz leta 1579 je 17 meščanov imelo 51 njiv in 3 vrtove, od katerih so plačevali mestni davek. Poleg tega so imeli meščani še nekdanji travnik, za katerega so še vedno plačevali 80 soldov, t. j. 53 kr. 1 črni denarič mestnega davka. Na tem skupnem travniku, pod Pustim gradom, na Taležu v Gospičji Ravni in na Jelovici so meščani dobivali les. Svoje svinje pa so smeli pasti samo onstran Save pod Pustim gradom. Na travniku so v velikosti približno petih hub že pred časom naredili polje in njive po posebnem ključu razdelili med 30 meščanov. Vseh njiv je bilo 85. Vsak meščan je dobil od ene do pet njiv različne velikosti. Približno tretjina meščanov je dobila samo po eno njivo, približno druga tretjina po dve, a večja tretjina je dobila po tri do 5 njiv; po pet njiv so dobili le dediči Janža Flascha in dediči Pangraca Kuplenika. Njive so dobili oba kaplana bratovščin in tudi ljubljanski prošt in župnik. Od teh njiv so morali meščani dajati celotno desetino pridelka zemljiškemu gospostvu Radovljica.¹⁰⁵

Poleg te posesti so si posamezni meščani pridobili še druge njive, raztresene po radovljiškem zemljiškem gospostvu. Vseh takih njiv je bilo 52. Imeli so jih Jurij Dienstmann 8, dediči Gregorja Gertmayerja 7, Krištof Černe 8, Pangrac Kuplenik 6, Gregor Aslar 6, dediči Martina Ogelnika 5, Pavel Moffia 3, Klemen Krelj 2, Bartolomej Jausinger, Jurij Flasch, Lenart Piernsackh, Klemen Prešeren, Luka Čudež in Luka Jernejc po 1 njivo.¹⁰⁶ Od teh njiv so morali meščani prav tako dajati celo desetino zemljiškemu gospostvu. Zavoljo planine, ki so jo imeli na Jelovici, so prišli meščani v spor s komisarji, ki so zapisovali urbar leta 1579. Zahtevali so naj meščani z listinami dokažejo, da zanje ne plačujejo ničesar. Meščani so trdili, da so planino, ki leži dve milj (14 km) od Radovljice upravljali in uživali kot dediščino prednikov. Poudarjali so dalje, da morajo planino vsako leto čistiti (ker se naglo zarašča) in je sploh »grda« planina in da je niso ne veseli ne željni.¹⁰⁶

Od te sorazmerno velike zemljiške posesti so imeli radovljiški meščani velike koristi. Zavoljo tega je razumljivo, da so v času upadanja drugih dejavnosti, zlasti trgovine, prav z zemljiško posestjo vezali tudi svoje blagostanje. Tako so dve leti pred zapisom urbarja, ko je mesto padalo v recesijo, povezovali svojo revščino tudi z izgubo dohodkov od poljedelstva. Zaradi velike savske poplave so tedaj izgubili travniške in gozdne površine pod Pustim gradom ter bili oškodovani na živini in gozdu.¹⁰⁷ Travniki in gmajne, ki so jih imeli, so služili za oskrbo konj, ki so jih meščani gojili tudi za potrebe trgovine in tovarništva.

Na splošno nič manj pomembna gospodarska dejavnost je bila obrt, od katere je ob poljedelstvu živela velika večina tržanov in pozneje meščanov. Obrt, ki je nastala v naselbini, je bila, sodeč po nastajajočih srednjeveških priimkih meščanov zelo raznovrstna, kar smo spoznali že pri opisu prebivalstva. Vendar so skoraj vse obrti služile zgolj kritju lokalnih potreb in so med njimi prevladovala služnostne obrti. Domnevamo, da so le posamezni obrtniki delali za širši trg in trgovino. Med take obrti moremo šteti krznarsko in tudi tkalsko obrt. Obe sta imeli surovinsko bazo v neposrednem okolju in njune proizvode so prodajali obrtniki, ki so prehajali tudi v trgovinske posle, daleč naokoli. Radov-

¹⁰⁴ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

¹⁰⁵ AS, Urbar 1579 f 142 — 152, 123 sl., 153. Te njive so imeli poleg zgoraj med prebivalstvom navedenimi meščani še Jakob Kramar, Filip Mlakar, Matija Reschen, Pangraz Suštar, Janž Iglit (Negl).

¹⁰⁶ AS, Urbar 1579 f 423 — 426.

¹⁰⁷ Prav tam, f 152.

Razglednica glavnega trga v Radovljici (današnji Linhartov trg) z graščino, meščanskimi hišami in starim vodnjakom; datum poštne žiga 20. 7. 1906 (Gorenjski muzej, Kranj)

ljiški meščan Lenart Krznar je npr. na Reki leta 1537 za svoje potrebe kupil štiri tovore jančjih kož, someščan Boštjan Platnar (Lambatter) pa je tam istega leta prodal tovor svojega platna. Oba pa sta med drugim na Reki večkrat prodala večje količine žebeljev.¹⁰⁸ Za kritje širših potreb je verjetno delal tudi štrižec sukna, kot zadnji v procesu proizvodnje tega blaga. Pri tem je šlo predvsem za izdelavo domačega lodna ali raševino, za kar so potrebno volno tudi kupovali, o čemer imamo vesti iz radovljiške mitninske tarife leta 1579.¹⁰⁹ Tudi strojarji s svojim delom niso služili samo radovljiški okolici. Prav tako so za širši trg delali kovaški in žebljarski ali igličarski mojstri, ki so predelovali domače in tudi koroško železo. V Radovljici so ti mojstri izdelovali raznovrstne železne in jeklene izdelke, ki so šli v trgovino na velike razdalje oziroma v izvozno trgovino. Tako so Radovljičani prodajali žebelje tudi na Reki.¹¹⁰ Kot uslužnostna obrtna dejavnost je bila najbolj številna, tako se zdi, gostilničarska. Povezana je bila s trgovino, zlasti z železom iz Koroške in domačih fužinarskih območij, ter s tovarništvom po hribovitih poteh in s prisilnimi cestami v Radovljico.

O cehih, v katere so se združevali srednjeveški obrtniki, v Radovljici ne vemo ničesar. Vzrok je iskati v dejstvu, da je bilo obrtnikov istovrstne dejavnosti premalo ter cehi sploh niso nastali.

Trgovina je bila najbolj značilna gospodarska dejavnost radovljiških tržanov in meščanov, čeprav so obrtniki po številu prevladovali in se naselbina ni otresla vezi s poljedelstvom. Trgovina se je po eni strani odvijala na tedenskih in letnih sejmi, po drugi strani pa je naraščala vsakodnevna, tudi prehodna trgovina. Z nastankom trga je dobila naselbina pravico tedenskega sejma, ki je bil morda ob sredah. Proti koncu 16. stoletja so se meščani potegovali še za tedenski sejem ob sobotah. Letni sejem je bil v času proščenja, ki ga je tržna naselbina prevzela po starejšem sejmu (Kirchtag) ob dnevu sv. Petra pri cer-

¹⁰⁸ F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 170, 187.

¹⁰⁹ AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1579, Tarüffa vber die von ... drey Zoll Mauth.

¹¹⁰ F. Gestrin, prav tam, str. 55, 170/1, 183, 187.

kvi.¹¹¹ Ta letni sejem je imel še konec obravnavanega obdobja sloves živinskega sejma, čeprav so na njem prodajali veliko železnih izdelkov in drugega blaga. Zavoljo zelo obiskovanih sejmov je v drugi polovici 16. stoletja zakupnik zemljiškega gospostva Moric Dietrichstein začel po svojih ljudeh pobirati pred mestom od vseh živali posebno doklado. Posledica je bila, da se je obisk sejma močno zmanjšal in mestna mitnica, ki jo je imelo mesto v zakupu je malo prinašala. Po odporu meščanov je zakupnik odnehal in tujci so zopet začeli obiskovati sejem.¹¹² Približno ob tem času, ko je Radovljica tudi sicer doživljala gospodarski upad, so protestantski meščani pri deželnem knezu izprosili, da je v Radovljico prenesel letni sejem (Kirchtag) z Lesc; sejmem je bil šesto nedeljo po Veliki noči. Na sejmih je skrbel za red in mir ter opravljal nekako varnostno službo oboroženec mestnega gospoda (Gescheftsknecht) s svojim spremstvom. Razen njih ni smel nihče na sejmskem prostoru nositi orožje, sulico in strelno orožje. Kršiteljem so za kazen pobrali orožje, ki je pripadlo oborožencu. Mnogo strožje so kaznovali tiste, ki so si drznili ponoči na konju in oboroženi priti na sejem; javno so mu iztaknili oči, zaplenjenega konja pa je dobil z orožjem vred oboroženec.¹¹³

Seveda se je trgovalo v trgu in nato v mestu tudi izven sejmskih dni v skladu z uveljavljenimi pravili, ki so med drugim določali, da morajo tujci z izjemo na sejmih, trgovati samo na veliko. V 15. stoletju se je trgovina v Radovljici povečevala in prek nje je šel tudi že tok izvozne in prehodne trgovine na večje razdalje. K temu so pripomogle tudi naselbini podeljene posebne pravice. Tako je leta 1455 Ulrik Celjski Radovljici podelil važno pravico. Meščani so dobili izključno pravico prodajati v mestu sol na drobno (masselweis), vsi drugi so jo smeli prodajati le na veliko, po tovorih (saumweis).¹¹⁴ Še pomembnejša je bila pravica prisilne poti, ki jo je dal cesar Friderik III., po kateri so morali vsi s svojim blagom na Radovljico in tam plačati mitnino. Hkrati je prepovedal druga neobičajna pota proti laškim deželam (gehn welischen Landen); kršilcem so blago zaplenili v korist deželnega kneza. V zvezi s tem je obvezal tudi upravitelja Pustega gradu, da je pomagal radovljiškemu sodniku in svetu preprečevati tudi za komoro škodljive neobičajne poti (»... damit solch vngewendtlích Strassen gewerdt werden«).¹¹⁵

Po mitnicah v Radovljici, na Jesenicah in v Bohinju, ki jih je že pred koncem srednjega veka imelo mesto v zakupu, in po njihovih v letu 1579 izdanih tarifah spoznamo vrste in tudi približne količine blaga, ki so s trgovino šle skozi mesto. Na prvo mesto bi bilo postaviti železo in razne železne izdelke, vsakovrstne kože in živino, razno meso in mast, platno in mezlan ter sol; nato pa še med in vosek, raznovrsten les in škodlje ter razni drugi lesni izdelki, žito, žima, lan in laneno seme, vino in žganje, sadje ter kramarsko blago. Tarifa od tovara, kosa ali centa (ok. 52—56 kg) blaga je bila od 1 denariča do 6 kr.; izjema je bil samo tovor voska, ker je bilo zanj treba plačati 30 kr. mitnine. Le za malo vrst blaga je mitnina znesla 4 kr., 5 kr. 1 denarič in 6 kr. (toliko le za tovor mezlana). Za ogromno večino blaga je bilo treba plačati povprečno samo po 1 kr. mitnine. Ker so bili dohodki od mitnine do okoli 50 gld., bi mogli soditi, da je šlo ob koncu srednjega veka skozi Radovljico približno 2 do 3 tisoč tovorov blaga letno.¹¹⁶

Del tega blaga je bil lokalnega izvora, drug del pa je prihajal iz sosednjih dežel. Iz Koroške je med drugim prihajalo zlasti železo prek Velikovca in tudi svinec, iz italijanskih dežel so tovorili vino, sadje in razno kramo. Vendar so prehodni trgovini v Radovljici dajali pečat železo in železni izdelki, od te trgo-

¹¹² AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22; V. Steska, Matrikula, o. c., str. 30.

¹¹³ AS, Urbar 1579 f 142.

¹¹⁴ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6; V. Steska, Matrikula, o. c., str. 30.

¹¹⁵ F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 63.

¹¹⁶ AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1473, okoli pusta.

¹¹⁷ Glej op. 109.

vine naj bi imelo mesto največ koristi. Toda radovljiška trgovina se je kmalu znašla pred močno konkurenco kmečke trgovine in posegi tujih trgovcev v trgovanje na njenem ozemlju.

Kakor povsod na Slovenskem so podložniki tudi na radovljiškem zemljiškem gospostvu posegali v kupčevanje v zvezi z uvajanjem denarnih dajatev, ki so na Gorenjskem povsem prevladale, nato s komercializacijo zemljiškega gospostva v času prve fevdalne krize od konca srednjega veka in naprej v 16. stoletje. Kmečko kupčevanje so na svoj način pospeševale obveznosti tovorjenja, ki so jih zahtevali fevdalci tudi v radovljiškem zemljiškem gospostvu. Še v srednjem veku so bili podložniki v Smokuču, Žirovnici, na Brdu pri Ljubnem, v Zabreznici, Peračici, Bodeščah in drugje dolžni tovoriti za gospoda žito in drugo v Belo peč (rudarji). Od tam so se mogli vračati z železom ali pa so šli dalje v Furlanijo po vino. Bohinjci iz Studorja in podložniki iz Nomnja ter Bohinjske Bele so morali tovoriti po tovor obdelanega lesa ali škodelj v Radovljico. Imetniki 24 domceev v Lipnici so morali hoditi v primorska mesta po sol in jo pritoriti v Belo peč.¹¹⁷ Radovljiški tovarniki pa so imeli 1543 težave z mitničarji pri tovorjenju soli tudi na Korenskem sedlu v kupčevanju z morskjo soljo.

Še leta 1579 so morali številni podložniki po posameznih letih izmenično dati zemljiškemu gospodu določeno mero soli. V prvem letu so bili to dolžni storiti kmetje v vaseh Ljubno, Posavec, Dobrava, Mošnje, Mičeče (36 mer); naslednje leto je isto doletelo vasi Mošnje, Zgornje in Srednje Podbrezje (24 mer); v tretjem letu Spodnje Podbrezje, Zaloše, Otoče, Breznico in Globoko (24 mer); v četrtem letu Dobro polje, Bodešče, Selo in Brezje; v naslednjem letu: podložnike vasi Bohinjska Bela, Poljšica, Zgornje in Spodnje Gorje, Žirovnica, Zagorice, Nomenj, Studor in Srednja vas (27 mer), nato vasi Hraše, Hlebce, Zapuže, Vrbnje, Poljce in Leše (27 mer) in končno Zvirče, Hudo, Brdo pri Ljubnem in Praproče ter še neki nelokalizirani vasi. V teh vaseh je 180 celih kmetij skupaj dalo v sedmih letih 180 mer soli. Nato se je krog začel znova.¹¹⁸

Podložniki v radovljiškem zemljiškem gospostvu so kupčevali zlasti z živino in mesom, s presežki svojih pridelkov, s platnom in lesnimi izdelki, posegali so v trgovino s soljo in vinom ter drugim blagom tujega izvora in se ukvarjali s prekupčevanjem. O pomenu te podložniške dejavnosti govori tudi vsebina celjskega reda za Radovljico iz leta 1455. Tedaj je Ulrik II. prepovedal tujcem kupovati živino po radovljiškem gospostvu in jo odpeljati, če je grozilo pomanjkanje mesa plemstvu in radovljiškim meščanom. Tudi podložniki so se morali v takem času izogniti prekupčevanju, niso smeli kupovati živine in jo voditi izven dežele, da bi jo mogli kupiti radovljiški mesarji, kar naj se zgodi samo na trgu. Prekršek so po tem redu kaznovali z zaporom in zaplenbo živine oziroma denarja; v zaporu pa bi krivec ostal toliko časa, da bi izplačal toliko denarja, kolikor živine je prodal. Red je zajel tudi kupčevanje z vinom. Tedaj so bile izven Radovljice dovoljene le gostilne v Lipnici, Ljubnem, Mošnjah in Begunjah. Nato, še pred letom 1498, je bila gostilna tudi v Lescah, verjetno zavoljo božje poti in letnega proščenja (Kirchtag).

Celjski red je predvideval stroge kazni za prekrške, ki so bile enake tudi za tržane v Radovljici. Za prekrške cene in mer je bil krivec en dan v kladi ob prangerju na trgu v nedeljo; za igre za denar pa je krivec dobil tri dni klade in zapor, dokler ni povrnil vsega priigranega denarja. Vina na vasi niso smeli prodajati niti ob porokah, razen če je bila v gostilni. Pač pa je vsakdo lahko prodajal vino v Radovljici, če ga je tja prinesel ob letnem sejmu. Kdor se je v tem pregrešil, je šel v soboto za en dan v klado in je izgubil vino ter denar, ki ga je dobil za iztočeno vino. Podložnik tudi ni smel imeti vina na zalogi v vasi, hraniti ga je smel samo v Radovljici.¹¹⁹ Opravljanje gostilniške dejavnosti po vaseh

¹¹⁷ AS, Urbar Register 1498 f 34, 40 — 45, 86, 89 sl., 98, 101.

¹¹⁸ AS, Urbar 1579 f 361 — 384 »Hievor beschribne Dörffer dienen von 180 ganntzen hueben ain Jede ain orth saltz vnd so mans auf siben Jar austhaillt. Khumbr auf ain Jar 25 ort Saltz.«

¹¹⁹ AS, vic. a. F 1/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

Razglednica ulice ob nekdanjih zgornjih mestnih vratih v Radovljici; datum dopisa 13. 8. 1905 (Gorenjski muzej, Kranj)

je zaviselo od zemljiškega gospoda, od vsake gostilne v radovljiškem gospodarstvu so morali plačati 1 marko soldov zemljiškemu gospodu vsako leto.¹²⁰ Vendar so gostilne in skriti vinotoči rasli mimo vseh prepovedi in prav tako je kmet tovoril in prodajal vino.

Radovljiški meščani so po uveljavitvi pravice prisilne poti še ostreje nastopili proti kmečki trgovini, ki se je na Gorenjskem kar močno uveljavila. Izrabili so med drugim tudi nastop kranjskega vicedoma Viljema Turjaškega, ki je po deželno knežji zapovedi naročil sodniku in svetu, naj poskrbe, da se prepreči v skladu s prisilno potjo uporaba nenavadnih poti v škodo deželno knežje komore. V zvezi s tem jim je poslal ukaz, kako se morajo trgovci in vsi drugi ravnati in uporabljati samo običajne deželne ceste (Landstrassen). Sveltoval jim je, naj vsebino na tedenskem sejmu tri dni javno razglasijo, da se bodo z njo vsi seznanili in se znali ravnati ter ne bi izgubljali svojega blaga (zaradi zaplemb).¹²¹ To, in pa zapoved cesarja Maksimilijana leta 1510, s katero je prepovedal nove gostilne v radovljiški okolici, ker stare, ki plačujejo deželno knežji komori dac,¹²² trpe škodo, so Radovljičani izrabili v svojo korist. Njihov nastop je sprožil odpor podložnikov, ki jih je nazadnje pripeljal v uporniške vrste 1515. leta. Podložniki so trdili, da so radovljiški meščani nastopili proti kmečki trgovini in dali trikrat oklicati, da ne sme nihče kupovati ali prodajati na podeželju, ampak le v Radovljici in grozili za vsak prekršek s kaznijo 5 mark soldov.¹²³

¹²⁰ AS, st. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 105: »... vnd ain jede Tafern in dem lanndtgericht Radmanstorff sollen dienen 1 mr. sol. Zu Less ain Tafern dint 1 mr. sol.

¹²¹ AS, vic. a. F I/87/I/1 1496 jul 27? »... solchen Rueff vnnnd dise Ordnung an Euer wochenmarkhten zu dreyen tagen offentlichen berueffen lassen vnnnd solches den Leutten notturrfttglich einpilden, damit sich ein Jedlicher dardurch wisse zurichten vnnnd sein guett durch vnwisssenheit nicht verführe...«

¹²² AS, st. a. F 554 — Daz Verpachtungen — 1600 avg. 16, 1642 avg. 30, prim. še 1626 sept. 1.
¹²³ MMVK 2, 1889, str. 141 — 1515 marec 29: »... wie die purger zw Radmansdorf haben angefangen ein sach vnd haben lassen ernstlich rieffen drey mal nach ein ander, das niemand sollt nicht verkaufen oder kaufen auf dem gay, sonder in der stat Radmansdorf vnd wer sunst anderst wo verkauft, der wer ein pen vervallen 5 mark sol. vnd auch berieft zu weren handwercher oder tafferner auf dem gay, das vor nit gewesen ist. Auf solche mainung sind zugefahren die purger von Radmansdorf vnd zogen aus mit gewalt vnd mit werhaftiger hand zw berauben die vorgemelten hantwercher vnd tafferner.«

Nasprotje med mestom in vasjo ni prenehalo, kmečke trgovine niso mogli zavreti ne deželnoknežji ukazi ne nasprotovanje in ukrepi mest in meščanstva. Spomladi 1547 so se sodnik in svet ter občina Radovljice zopet pritožili pri deželnem upravitelju Nikolaju Thurnu proti prekupčevanju podložnikov na podeželju. Pri tem so se pozivali na ukaz nadvojvode Ferdinanda, ki je prepovedal kmečko trgovino in prekupčevanje, ki so zelo prizadeli mesto Radovljico in ogrozili prehrano meščanov. Deželni knez je zapovedal Thurnu, naj poskrbi, da se bo omenjeni splošni ukaz izvrševal v največji možni meri, prepreči naj prekupčevanje, kaznuje kršitelje in pomaga Radovljici.¹²⁴

Poglavitna veja trgovina, od katere je imela Radovljica največjo korist, je bila trgovina z železom. Pri tem nista bila pomembna samo oba fužinarska središča na Gorenjskem, marveč tudi koroško železo. Prek Radovljice je že v 15. stoletju šla trgovina s koroškim železom proti Italiji. Pred letom 1473, kakor že vemo, so se trgovci zaradi mitnin izogibali trgu in po skrivnih poteh hodili v Italijo, zaradi česar je Friderik III. izdal ukaz o prisilni cesti Radovljici v korist.

Zvezam Koroške s Kranjsko so služile predvsem tri poti prek Karavank. Prva je bila t. i. kokrška pot čez Jezersko in ob dolini Kokre proti Kranju in dalje na Ljubljano ali na poti proti Italiji. Naslednja je bila pot čez Ljubelj, po kateri so se trgovci mogli izogniti Kranju in iti po drugih poteh; del koroškega prometa čez Ljubelj je v Deželo posredovala tudi pot čez Tržič, Slano in Begunje. Na Jezerskem in na Ljubelju sta nastali mitnici. Tretja pot čez Korensko sedlo je pridobila na pomenu šele, ko je bila v 14. stoletju poseljena Dolina. Poslej se je na tej poti promet povečeval in je tudi na Korenu zrasla mitnica. Čeprav se je trgovina po prvih dveh poteh usmerjala predvsem proti Kranju, je vendar po vseh treh tekel promet tudi proti Radovljici, še posebej v zvezi z železom. V Radovljici so bili kar veliki sejmi, na katere so prinašali svoje izdelke fužinarji iz gorenjskih fužin, prihajalo pa je tudi koroško železo iz Hüttenberga s posredovanjem Velikovca pa tudi prek Celovca in Beljaka. Ponj so v Radovljico prihajali tudi kupci iz Italije.¹²⁵

Iz Radovljice je v tem času vodilo več poti proti Italiji, zlasti v povezavi z železom. Ena je nedvomno bila lipniška pot, važna za fužinarska središča v Kolnici, Kamni gorici in Kropi, proti Železnikom. Druga je bila, verjetno v rabi tudi v tem času, pot prek Jamnikov v Selško dolino. O njej (la strada del Jamnik) sta okoli srede 17. stoletja govorila fužinar Luka Locatelli in goriški trgovec Giovanni Arigo Scalletaro, da je obstajala vedno in bila svobodna za blago v prometu na obe strani in je vodila na Bačo in dalje na Most na Soči (Ponte di S. Mauro), kjer sta bili deželnoknežji mitnici.¹²⁶ Tretjo pot čez Bohinj v dolino Bače so uporabljali že v 12. stoletju, ko so hoteli v Bistrici ustanoviti samostan z vlogo spitaliča in kjer je že v 15. stoletju bila mitnica, ki jo je imela Radovljica v zakupu skupaj z mitnicama v Jesenicah in Radovljici. Cesta Radovljica — Bled — Bohinj je bila dolga okoli 4 milje (28 km) in zlasti čez »Štenge« in v zimskem času zelo nevarna.¹²⁷ Iz gornjesavske doline so v smeri proti Italiji vodile še druge, vendar fužinarjem prepovedane poti v smeri proti Furlaniji. Leta 1577 so mednje šteli poti čez Nemilje, Javornik in Križno goro.¹²⁸

Kokrška pot, po kateri je še v prvi polovici 16. stoletja s posredovanjem Velikovca prihajalo na Kranjsko veliko koroškega železa tudi na poti v Italijo, je bila že zelo nevarna in slabo vzdrževana. Leta 1541 so kranjski stanovi ponovno sprožili vprašanje popravila, a zopet zaman. Tovorniki so bili zlasti pri

¹²⁴ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1547 maj 2.

¹²⁵ AS, vic. a. F I/87 — 1584 jan. 3; Valvasor II, str. 126, 128.

¹²⁶ AS, vic. a. F I/72/125 — 1658 nov. 29, 1660 marec 6.

¹²⁷ AS, vic. a. F I/88 in 89 (št. 152) — 1612 maj 19: »... wegen des bösen vnd stainiger weegs man schwerlich mit Sambfarten fast khamben khan, sonder auch winter zeiten. Jährlich die Schneelauen vil Menschen vnd Ross hinwegh aimbt vnd daselbst vmb Ir Leben khomben müssen«; F. Gestrin, Trgovina, o. c., str. 210.

¹²⁸ F. Gestrin, prav tam; tudi iz Bohinja so tihotapili blago čez gore: »... vber das hoch Gepürg ainen weitten nebenweeg ganngen...« — AS, vic. a. F I/88 in 89 (št. 152) — 1573 nov. 12.

slabem vremenu na poti pogosto v smrtni nevarnosti. Zato so ob nevihtah puščali tovore pri Jezeru ali v Železni Kapli in čakali na boljše vreme. Tudi pozneje s popravili kokrške ceste ni bilo nič. Sredi stoletja so začeli popravljati Ljubeljsko cesto, zanjo so še leta 1566 večje vsote prispevali kranjski (3000 gld.) in koroški (6000 gld.) stanovi. V letu 1569/70 pa je dal nadvojvoda Karel čez Ljubelj zgraditi vozno pot s krajšim predorom na vrhu, ob kateri je leta 1575 nastala mitnica pri sv. Ani.

S popravili in z izgradnjo ljubeljske ceste je nanjo prehajala večina koroškega prometa proti Kranjski. Zlasti je upadel promet na kokrški cesti, kar je imelo za Kranj kar precejšnje posledice. Tovorniki so se namreč izogibali Kranju in po raznih skrivnih poteh ter prek Save, kadar je bila nizka voda, šli proti Italiji in niso plačevali mitnin v Kranju. Šele z nastopi proti kontrabandi in z novo mitniško tarifo na savskem mostu so deloma popravili stanje.¹²⁹ Ne vemo, kakšne so bile posledice nove ljubeljske ceste na gornjo pot od Tržiča proti Begunjam in proti Radovljici. Iz poznejših virov pa vemo, da je ljubeljska cesta negativno vplivala na promet prek Korenskega sedla, kjer je trgovina tako upadla, da so se znižali dohodki od mitnin od 50—60 gld. na 15—20 gld. Vendar zavoljo tega deželnoknežja komora ni bila na škodi, ker kolikor so padli dohodki na Korenu, toliko so porasli na Ljubelju. Škodo od tega je imela Radovljica,¹³⁰ ker je s padcem prometa čez Koren izgubila na pomenu tudi gorenjska cesta, ki je bila hkrati v istem obdobju večkrat v slabem stanju.¹³¹ Poleg tega se je ponesrečil tudi poskus imetnika zakupa radovljiškega zemljiškega gospodstva Morica Dietrichsteina, da bi k mestu speljal novo cesto. Leta 1561, ko so gorenjsko cesto popravljali, je zaprosil deželne stanove za odobritev štiridnevne tlake podložnikov, da bi z njihovo pomočjo zgradil cesto proti mestu. Na ta način bi se Radovljica s prometom gmotno opomogla, ker nima drugih dohodkov, kakor iz trgovine.

Hkrati z vsemi temi spremembami je Radovljico prizadel nov povečan pritisk tujih trgovcev na Kranjsko, o katerem so tedaj tožila kranjska mesta in trgi. Med drugim so tujci posegali tudi v trgovino z vinom iz Italije. V pritožbi so zapisali, da imajo v svojih rokah le še nekoliko vinske in železne trgovine; posegi tujcev pa jim odjedajo kruh izpred ust. Če je bila trditev za koga točna in resnična, je bila za Radovljico, ki je tedaj upadla tudi po številu meščanov.¹³²

Mesto je v 70. letih padalo v gospodarsko recesijo, kar so ugotavljale tudi oblasti. Leta 1577 je kranjski vicedom poročal deželnemu knezu, da je »mestece« Radovljica padlo v veliko revščino (»... ye lennger ye mer in grosse Armuet vnd vnuermügen geratten«). Vicedom je poudarjal, da mesto nima sredstev, da bi vzdrževalo sodišče niti ne za vzdrževanje reda in miru ter za plačilo sodnega pisarja in slugo. Prav tako mesto nima denarja, da bi si zgradilo vodovod in morajo prebivalci hoditi po vodo k Savi. Za slab gospodarski položaj so vicedom in meščani naštevati iste vzroke. Morda najvažnejši so bili še vedno oddaljenost od deželnih cest, povečana kmečka trgovina in trgovina samih fužinarjev z železom in železnimi izdelki. Meščani si ne morejo pomagati niti s preprodajo vina, z gostilnami (weinschenken), ker ne morejo, kakor meščani drugih mest, sami hoditi v Furlanijo po vino, ampak ga morajo drago kupovati od tovarnikov. Poleg tega, ker je padla trgovina in zavoljo oddaljenosti od deželne ceste, vina ne morejo prodati tujim ljudem in ga spijejo sami med seboj. Stanje je še

¹²⁹ AS, vic. a. F I/72 9 (št. 126) — s. d. »Hernach volgt der Prukhen am Wasserstrom Saw vor der Statt Crainburg Pruckh mautgefell von Allerläy.«; J. Zontar, Kranj, o. c., str. 154 sl.

¹³⁰ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1586 april 20: »... So dan denen welliche die selb maut Jären F. D. Pfandt Inhaber der herrschafft Radtmansdorff verwenden vnd betzallen muessen, zu sondern grosse nachtail vnd Abbruch geraichet.«

¹³¹ AS, vic. a. F I/137/VIII/4 — 1561 jun. 27, 1567 nov. 21, 1568 jan. 13 in jun. 16. Po obračunu, ki ga je pripravil Moric Dietrichstein za popravilo mostu 1567, so stroški za samo popravilo, ki ga je opravil mojster Matija Famrer, znesli 55 gld. 52 kr. Poleg tega je bilo hrastovega lesa za 6 gld. 40 kr., tesarji so dobili enako vsoto, a apno je stalo 3 gld. 12 kr. Celotno vsoto pa so plačali podložniki iz Mošenj, Dobrega polja, Brezij, Gorice, Vrbenj, Ljubnega in »Werdli«. Vsak izmed 102 podložnikov je moral dati po 32 kr. in 2 denariča. Most so ponovno zgradili še leta 1575.

¹³² AS, st. a. F 207 f 195 — 1570.

toliko hujše, ker so se razpasle gostilne po župniških in vinotoči pri podložnikih. V teh težavah so meščani zaprosili, naj bi sejem, ki ga jim je podelil nadvojvoda Ferdinand z binkošti prenesli na torek in dopustili še dodatni tedenski sejem ob sobotah. Obenem naj bi oblasti prisilile podložnike in fužinarje, da bi prihajali, v skladu s prisilno cesto, s svojim blagom na ta tedenski sejem v Radovljico in tam svoje blago prodajali. Terjajo tudi, naj bi se zaprle nenavadne poti proti Italiji, zaradi česar ni dohodkov od mitnin, kar je mestu in sodniku v škodo. Upadel je namreč tudi živinski sejem zavoljo novih naklad, ki jih je uvedlo zemljiško gospodstvo. Med vzroke za poslabšanje življenja so meščani navajali tudi velike poplave, v katerih je Sava skoraj povsem odnesla meščanski travnik in gozd pod Pustim gradom in imajo zavoljo tega škodo na živini in gozdu. Opisano stanje se je vlekel še leta in ni bilo bistveno drugače tudi desetletja pozneje.¹³³

Radovljica je v času, ko so slovenske dežele doživljale proti koncu 16. stoletja gospodarsko recesijo, doživljala enako usodo, kakor mnoga mala mesta pri nas. Težišče preživetja je za daljši čas vse bolj prehajalo na kmetijstvo, medtem ko je zlasti trgovina v njih upadla.

Zusammenfassung

RADOVLJICA — DORF, MARKT UND STADT BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT

Ferdo Gestrin

Der Raum Radovljica war mindestens von der Bronzezeit an über die Antike bis zur slawischen Landnahme ununterbrochen besiedelt. Mit dem Einsetzen des Feudalismus entstanden hier mehrere feudale Grundherrschaften. Eine davon war wenigstens seit dem Ende des 12. Jahrhunderts in der Hand der Ortenburger mit den beiden Mittelpunkten in Kamen (Stain) und Pusti grad (Waldenburg). Ihnen folgten als Besitzer die Cillier (1420—1456), dann kam die Herrschaft an die Habsburger, die sie pfändeten oder in Pacht gaben.

Eines der Dörfer in der ortenburgischen Herrschaft war auch Radovljica in der Nähe der ehemaligen Burgstall nördlich von Dol (Bach Suha) oben auf der Savaterasse. Das Dorf, wenigleich schon alt, wird — soweit bisher bekannt ist — urkundlich erst 1296 erstmals erwähnt, und zwar bereits als Sitz einer großen Pfarre, der Nachfolgerin der Urfarre in Rodine. Im Dorf gab es 18 Huben, von denen beim ausgehenden Mittelalter nur acht, im Jahre 1579 nur noch drei zur Herrschaft Radovljica gehörten. Zum Dorf gehörte die auf einem kleineren Vorsprung südlich von Dol schon früh in romanischem Stil erbauten Eigenkirche St. Peter. In diesem Raum entwickelte sich bis zum Ende des 13. Jahrhunderts nach dem Willen der Ortenburger eine Art Mittelpunkt der Grundherrschaft, wo dann auch aus strategischen Gründen neben der Kirche eine Burg entstand, später ein Verwaltungssitz der Grundherrschaft. Die Kirche St. Peter wurde einmal nach 1173 Pfarrkirche, wo es zum Patronatstag auch einen Kirchtag gab.

Hier bei Kirche und Burg entstand aus verschiedenen Gründen auf strategisch günstigem Vorsprung zwischen Dol und dem Rand der Savaterasse jedenfalls auf Wunsch der Ortenburger eine Siedlung, der Markt Radovljica. Davon berichtet eine Schrift aus dem Jahre 1320: »dorf bei Radmansdorf«; »dorf« bedeutet das ursprüngliche Dorf Radovljica, »Radmansdorf« aber die neue Marktsiedlung. Der Markt mit seinem länglichen, der Terrassenrichtung angepaßten Marktplatz, der von den Häusern umgeben war, entstand also demnach nicht unmittelbar aus dem Dorf, obwohl der Raum um Kirche und Burg mit einbezogen war. In den Jahren 1473/8 weitete sich der Markt in einer Zeit, wo Kaiser Friedrich III. den offenen Märkten Kočevje (Gottschee), Krško (Gurkfeld), Lož (Laas) und Višnja gora (Weixelburg) die Stadtrechte verlieh, unter dem Einfluß von einer Reihe von Umständen via facti zur Stadt aus. Hier tritt seit 1473 neben einem Richter und der Gemeinde auch regelmäßig als Selbstverwaltungseinrichtung ein »Rath« in Erscheinung. Bis zu dieser Zeit hatte sich für das alte Dorf Radovljica der Name Predtrg (Vormarkt) völlig eingebürgert, weil die Stadtsiedlung als der bedeutendere Teil die Bezeichnung Radovljica (Radmansdorf) übernommen hatte. Unter dem Einfluß des Stadtstatus taucht das Dorf Predtrg im Urbar aus

¹³³ AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22, jun. 6; F I/86 in 87 (St. 149) — 1586 jun. 11.

dem Jahr 1579 zwar unter dem Namen Forstat, also Predmestje auf, hat sich jedoch nicht durchgesetzt. Die Bezeichnung Forstat hat sich für die spätere tatsächliche Vorstadt Podmesto bei der Straße am Bergvorsprung zur Sava hin eingebürgert.

Was die Verwaltung der Bürgersiedlung betrifft, so ist zu betonen, daß der Marktrichter zunächst dem Landesgericht der Grundherrschaft Radovljica unterstellt war. Erst ab 1443 erhielt der Marktrichter durch ein Privileg Ulrichs von Cilli auch das Recht des Blutgerichts. Im Jahre 1484 wird zum erstenmal ein Stadtrichter beziehungsweise ein »statgericht« urkundlich erwähnt. Neben dem Richter wirkte zur Zeit des Marktes nur noch die Gemeinde als Selbstverwaltungseinrichtung, die wahrscheinlich aus allen Marktbürgern (und später Stadtbürgern) bestand. Von 1473 an wird, wie schon gesagt, regelmäßig auch ein Stadtrat erwähnt. Die Marktbürger und später die Stadtbürger zahlten dem Grundherrn (unter den Habsburgern dem Pächter oder dem Träger des Pfandrechts) die Stadtsteuer. Sie wurde vom Stadtrichter auf der Jahresgemeindeversammlung im November am Martinstag eingezogen. Im Markt und später in der Stadt gab es auch ein Pfarramt. Die Pfarre von Radovljica, die Nachfolgerin der alten Urfparre, betreute ein sehr weites Gebiet und erfaßte die Dörfer in Dežela, im unteren Teil von Dolina, in Dobrave sowie im Raum von Bled und Bohinj. Dem Pfarrer von Radovljica waren zahlreiche Kirchen unterstellt sowie die bei ihnen entstehenden Vikariate, aus denen sich neue Pfarren entwickelten. Bei der Gründung des Bistums Ljubljana (Laibach, 1461) wurde die Pfarre von Radovljica diesem unterstellt und die Pfarrer von Radovljica wurden fortan bis zum Ende des 19. Jahrhunderts Dompropste von Ljubljana. Sie lebten im wesentlichen in Ljubljana und ließen sich in der Pfarre von den Vikaren vertreten. Im 16. Jahrhundert und später lagen die Pfarrer in schweren Zwisten mit den Pächtern der Grundherrschaft, auch zahlreiche Protestanten in Stadt und Umgebung bereiteten ihnen Schwierigkeiten.

Die Bürgersiedlung Radovljica hatte auf dem Vorsprung wenig Platz, hier standen insgesamt etwa 45 Häuser, ebenso viele vollberechtigte Bürger gab es. Die Gesamtzahl der Einwohner dürfte sich auf etwa 250—300 Einwohner belaufen haben; darum wurde der Ort schon seinerzeit mit der Verkleinerungsform »Städtchen« bezeichnet. Die ersten Marktbürger stammten wahrscheinlich überwiegend aus den umliegenden Ortschaften und waren vornehmlich Slowenen. So war es auch später, obwohl die Bevölkerung verhältnismäßig rasch wechselte. Alle hatten schon vor dem Ende des Mittelalters Familiennamen. Der Berufsstruktur nach waren es Handwerker, Krämer und Kaufleute gab es verhältnismäßig wenig.

Die Markt- und später Stadtbürger lebten im ganzen behandelten Zeitraum von drei Wirtschaftszweigen: Landwirtschaft, Gewerbe und Handel. Die Grundlage und mehr oder weniger gesicherte Lebensbasis gab ihr Stück Land ab, das sie oft noch aus der Zeit der Entstehung des Marktes hatten. Fast alle Stadtbürger besaßen Äcker und waren Nutznießer gemeinsamer landwirtschaftlicher Flächen, für die sie der Stadt Steuern entrichteten beziehungsweise den Zehnten Teil an den Grundherrn abführten. Von den unterschiedlichen Handwerken, auch von mehreren Gasthäusern lebten ziemlich viele Stadtbürger. Vornehmlich die Schmiede, Nagelschmiede, Gerber und Weber produzierten für ein weiteres Absatzgebiet, während die übrigen die lokalen Bedürfnisse befriedigten. Obwohl sich die Siedlung von den Bindungen an den Ackerbau nicht freimachen konnte, war der Handel doch der wesentliche Wirtschaftszweig der Markt- und Stadtbürger von Radovljica. Eines der Hauptschwierigkeiten für den Handel bestand darin, daß Radovljica abseits von den damals bestehenden weitreichenden Verkehrsverbindungen lag. Die Landesstraße führte einige Kilometer entfernt vorbei. Erst ein Privileg Kaiser Friedrichs ordnete im Jahr 1473 die zwangsweise Benutzung der Straße durch Radovljica an. Der Handel wickelte sich auf den Wochen- und Jahrmärkten ab, der tägliche wie auch der Durchgangshandel weitete sich aus (Eisen aus Krain und Kärnten, Nägel, Häute, Leinen). Die Handelswege führten bis in die Küstenstädte in der Bucht von Triest und im Kvarner sowie nach Italien. Wie alle Städte bekam auch Radovljica die Konkurrenz des Bauernhandels und des ausländischen Handels zu spüren. Gegen Ende des 16. Jahrhunderts kam die Wirtschaft in Radovljica zum Stillstand, auch die Einwohnerzahl ging zurück, worauf leere Bürgerhäuser hinweisen.